

Міністерство освіти і науки України
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:
«МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ
(XIV – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)»

Виконав:

студент II курсу, СОІз-2м групи

Спеціальності 014 «Середня освіта (історія)»

Карабінюк Микола Миколайович

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Дрогомирецька Л. Р.

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

За допомогою опрацювання широкого кола історичних джерел та історіографічних матеріалів, у дипломній роботі досліджено та висвітлено основні положення, що стосуються запровадження і функціонування магдебурзького права в українських містах в XIV – першій половині XIX ст.

Зміст дипломної роботи визначає становлення, поширення і особливості застосування міського самоврядування в містах України на основі магдебургії. Незважаючи на широке застосування в Україні, магдебурзьке право, є однією з найменш досліджених тем в історико-правовій науці. Актуальність досліджуваної теми підсилюється й тим, що вивчення особливостей та історичного досвіду міської самоврядної влади на основі магдебурзького права має важливе значення для вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Українській державі.

Встановлено, що магдебурзьке право з'явилося в українських містах у XIV ст. на українських землях у Галицько-Волинській державі, а після припинення її існування - на українських землях, що увійшли до складу Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. З 1329 р. по 1791 р. литовські князі, польські королі, українські гетьмани магдебурзьке право надали більше 220 українським містам.

З'ясовано, що відповідно до магдебурзького права, міста України поділялися на 3 категорії. До першої належали міста, що отримали магдебурзьке право від литовських князів, польських та угорських королів. Переважно це були міста Правобережної України. До другої категорії входили міста, які отримали магдебурзьке право від їх власників. До третьої категорії належали міста, яким Магдебурзьке право було надано грамотами гетьманів після приєднання України до Московської держави. До кінця XVIII ст. магдебурзьке право одержали майже всі міста Лівобережної України. Магдебурзьке право могло бути надане містам частково або в повному обсязі, за цією ознакою міста поділялися на ратушні та магістратські. Магістратські міста використовувалися повним варіантом магдебурзького права.

Висвітлено особливості функціонування магдебурзького права в українських містах. Акцентовано увагу на неоднозначних оцінках ролі і значення магдебурзького права, яке, з одного боку, становленню виборної системи органів місцевого самоврядування і суду, дало можливість вести життя міста в чітких правових нормах, але з іншого боку, привело до посилення іноземної колонізації й обмеження прав українського населення, витіснення з органів місцевого самоврядування корінних жителів.

В дипломній роботі розглянуто теоретико-методичні аспекти вивчення учнями історії магдебурзького права. Виокремлено практичні методи та прийоми роботи на уроках історії, використання яких сприятиме формуванню в учнівської молоді знань про основи життя суспільства.

Ключові слова: магдебурзьке право, міське право, привілеї, історіографія, методологія, самоврядування, джерела.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження.....	9
Розділ 2. Становлення і поширення магдебурзького права.....	17
2.1. Джерела магдебурзького права.....	17
2.2. Порядок і особливості запровадження магдебурзького права.....	26
Розділ 3. Особливості застосування міського права у містах, які існували на українських землях у XIV – XIX ст.	38
3.1. Особливості розвитку міського права у середньовічних українських містах.....	37
3.2. Самоврядування за магдебурзьким правом у містах Гетьманщини.....	51
3.3. Магдебурзьке право на українських землях Австрійської та Російської імперій.....	63
Розділ 4. Методичні аспекти вивчення історії магдебурзького права у закладах середньої освіти	69
Висновки	77
Список використаних джерел	81
Додатки	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Наукова історія виникнення та розвитку магдебурзького права привертає увагу багатьох дослідників. Історики вбачають у магдебурзькому праві, насамперед, складову історичного процесу, економісти – певну організацію економічного життя міст, політологи – розвиток місцевої демократії. Це пояснює не лише неослабну увагу представників різних галузей знань до магдебурзького права, а й неможливість вичерпної історіографії згаданої наукової проблеми.

Проблема дослідження магдебурзького права продовжує привертати увагу українського громадянства, особливо в такий складний для України період, коли структура законодавства й органів державної влади та місцевого самоврядування потребує якісних реформувань. Повноваження місцевої влади є досить обмеженими й нечітко розмежованими із функціями місцевих державних адміністрацій, що знижує їхню здатність розв'язувати місцеві питання в межах чинного законодавства України. Тому, вважаємо, що вивчення особливостей та історичного досвіду різноманітних моделей міського самоврядування в Україні, в т.ч. магдебурзького права, яке понад 500 років діяло в Україні, має важливе значення для вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Українській державі.

Вивчення процесу формування, становлення та розвитку органів місцевої влади в Україні на основі магдебурзького права стали важливою складовою шкільної історичної освіти. Переосмислення сутності самоврядування і правових норм в історичній ретроспективі роблять актуальним вивчення особливостей організації місцевої влади на тому чи іншому етапі історичного розвитку суспільства, оскільки сприяють формуванню в учнівської молоді знань про процеси та явища суспільного життя, права громадянина, основи життя суспільства. На цьому ступені формується громадянська позиція учнівської молоді, її соціально-політичні орієнтири, готовність до активної суспільної діяльності в дорослому житті.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні обставин поширення магдебурзького права на українських землях, особливостей

функціонування системи міського самоврядування в українських містах за магдебурзьким правом у XIV – першій половині XIX ст., розробці методичних рекомендацій щодо вивчення історії магдебурзького права у школі.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- охарактеризувати джерельну базу та з'ясувати стан наукового дослідження проблеми;
- висвітлити причини, показати закономірності та особливості поширення магдебурзького права в Україні;
- розкрити роль магдебурзького права у функціонуванні органів міського самоврядування в українських містах у XIV – першій половині XIX ст.;
- дослідити місце і роль магдебурзького права у кодифікації права в Україні;
- показати методи і прийоми використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті.

Об'єкт дослідження – магдебурзьке право як система середньовічних правових норм, спосіб і практика організації місцевого самоврядування.

Предметом дослідження є процес запровадження, поширення і функціонування магдебурзького права в українських містах у XIV – першій половині XIX ст.

Хронологічні межі роботи. Нижня межа – XIV ст., коли відбувається процес запровадження магдебурзького права в українських містах, верхня межа – перша половина XIX ст. – час занепаду і ліквідації магдебурзького права в Україні.

Географічні межі дослідження. Розглядається поширення і функціонування магдебурзького права на території Галицько-Волинської держави, Королівства Польського, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Російської імперії.

Методи дослідження. Для дослідження поставленої мети використано принцип системного підходу до з'ясування соціально-правових явищ у їх розвитку та взаємозв'язках. Дослідження базується на загальнонаукових методах аналізу і синтезу, а також на спеціальних методах дослідження – методах порівняння і класифікації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані для подальшого дослідження міського самоврядування в Україні на основі магдебурзького права. Положення роботи можна застосовувати в процесі організації навчального процесу в закладах середньої освіти.

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження магдебурзького права українські науковці розпочали ще у XVIII – на початку XIX ст., коли воно було джерелом кодифікації українського права. У 1844 р. з'явилася праця Дениса Зубрицького “Хроніка міста Львова” польською мовою, яка охопила історію міста впродовж 1340–1782 рр. У 2002 р. згадану працю видано українською мовою у перекладі Івана Сварника [30]. При написанні “Хроніки міста Львова” використано оригінали документів, міські книги, архів Львівської Ставропігії та ін.

На українських землях у складі Російської імперії дослідження магдебурзького права розпочали правознавці та історики Київського університету, більшість котрих належала до Київського історичного товариства. Історико-правові дослідження магдебурзького права у контексті правових норм, що діяли в Україні, започаткував Г. Данилович, співавтор “Свода провинциальных законов для западных губерний, присоединенных от Польши” [18, с. 21]. Наступником Г. Даниловича на юридичному факультеті Київського університету був М. Іванищев, який започаткував видання “Актов Юго-Западной России”, де вміщено різноманітні джерела магдебурзького права.

Особлива роль у дослідженні магдебурзького права належить учням М. Іванищева: М. Владимирському-Буданову та Ф. Леонтовичу, які стали фундаторами західно-руської школи в історико-правовій науці. Представниками західноруської школи, що досліджували магдебурзьке право, були М. Ясинський, М. Максимейко, О. Малиновський, Ф. Тарановський та інші – учні М. Владимирського-Буданова й Ф. Леонтовича.

У 1868 р. вийшла в світ фундаментальна праця М. Владимирського-Буданова “Немецкое право в Польше и Литве”, створена на основі архівного матеріалу. Працю було перекладено українською мовою і 1903 р. видано у Львові [22]. Її широко й усебічно використовували та використовують науковці, що досліджують магдебурзьке право в Україні й Центрально-Східній Європі, хоча багато положень, викладених у ній, досі дискусійні. Дотримуючись проросійських позицій, М.

Владимирський-Буданов критично оцінював магдебурзьке право, зазначав його негативну роль у розвитку місцевого самоврядування. Автор наголошував, що магдебурзьке право призвело до занепаду міст. Однак, попри такі недоліки, праця М. Владимирського-Буданова, з огляду на зібрані джерела, залишається однією з найфундаментальніших в українській історико-правовій літературі.

Позицій М. Владимирського-Буданова про роль і місце магдебурзького права на українських і білоруських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, дотримувався професор Київського університету Ф. Леонтович, пов'язуючи поширення магдебурзького права з полонізацією українських і білоруських земель.

Вивченню джерел магдебурзького права та його поширенню на українських землях присвятив низку досліджень відомий правознавець О. Кістяківський, опублікувавши 1879 р. “Права, за якими судиться малоросійський народ”. Працюючи над цією працею, автор ґрунтовно вивчав джерела магдебурзького та кульменського (хелмінського) права. Саме він започаткував дослідження магдебурзького права як джерела кодифікації права в Україні у XVIII ст.

У 1888 р. І. Теличенко надрукував статтю “Очерк кодификации малоросийского права”, де проаналізував кодифікацію права в Україні у XVIII ст. і висвітлив використання магдебурзького права у різноманітних кодифікаційних роботах.

Важлива роль у дослідженні магдебурзького права на українських землях належала відомому українському історику В. Антоновичу. Він зазначав, що українським містам магдебурзьке право надано, щоб обмежити вплив місцевих органів державної влади – старост і феодалів – на діяльність міст. На думку науковця, основою занепаду міст стало не магдебурзьке право, а його запровадження в українських містах, не завжди сприйняте населенням [16]. У своїх працях В. Антонович майже не досліджував магдебурзького права на Лівобережній Україні та у м. Києві після національно-визвольної війни, тому не сформував цілісної картини функціонування магдебурзького права в Україні. Ідеї В. Антоновича про чужорідність для українських міст магдебурзького права та

досконалість українських правових норм (на жаль, часто застарілих) критикують більшість сучасних українських дослідників.

Магдебурзьке право на Лівобережній Україні досліджував знаний український історик – Д. Багалій. Він підтримував погляди В. Антоновича, але, своєю чергою, називав низку позитивних моментів у присвоєнні українським містам магдебурзького права, зокрема надання містам привілеїв, звільнення міщан від окремих податків, право міщан вести торгівлю й промисел тощо. Порівняно з непривілейованими містами (які не володіли магдебурзьким правом), мешканці привілейованих перебували у ліпшому правовому та соціально-економічному становищі.

Концепції В. Антоновича поділяв його учень – М. Грушевський, який у фундаментальній праці “Історія України-Руси”, аналізуючи соціально-економічний статус українських міст, досліджував магдебурзьке право. Дотримуючись позицій народництва, М. Грушевський загалом негативно сприймав магдебурзьке право, вважав його чужим для розвитку українських міст [24]. Після надання магдебурзького права, на його думку, відбувався розрив між містами та населенням округу, якого не існувало у період Київської Русі. Цих висновків М. Грушевський дійшов, розглядаючи магдебурзьке право у західноукраїнських містах, де влада належала католицькому патріциату. Дослідник приділяв менше уваги містам Центральної України, зокрема Києву та Лівобережної України, де понад 90% мешканців становили українці (вони, відповідно, обіймали усі найважливіші посади у керівництві органів місцевого самоврядування). М. Грушевський не звертав належної уваги на висвітлення правового статусу українських міст і повноважень органів міського самоврядування.

Магдебурзьке право у Києві досліджував інший учень В. Антоновича – І. Каманін, архіваріус давніх актів при Київському університеті. У радянський період він увійшов до складу комісії Всеукраїнської академії наук для вивчення історії західноруського й українського права. Досліджував давні акти Києва, діяльність органів міського самоврядування, правовий статус війтів, ради, лави тощо.

На початку ХХ ст. академік Є. Слабченко видав низку праць, що стосувалися кодифікації права в Україні ХVІІІ ст., висвітлюючи маґдебурзьке право як джерело українського права. Є. Слабченко пропонував видати всі джерела українського права, зокрема маґдебурзькі привілеї, у збірнику з латинською назвою на зразок кодифікації Юстиніана “Corpus juris ucrainensis”.

Дослідженню маґдебурзького права у Києві присвятили статті О. Андрієвський, В. Іконніков, О. Стороженко та ін.

Маґдебурзьке право досліджував відомий історик права, один із засновників Української академії наук, перший голова комісії для вивчення історії західноруського та українського права Всеукраїнської академії наук, член комісії для вивчення звичаєвого права й археографічної комісії, почесний член багатьох зарубіжних академій і наукових товариств Ф. Тарановський. У відомій монографії “Обзор памятников маґдебургского права западно-русских городов литовской эпохи” він висвітлив процес виникнення маґдебурзького права та його поширення на територію Польщі, Литви й України, детально проаналізувавши джерела маґдебурзького права [52], зокрема праці Павла Щербича, Бартоломія Гроїцького, Миколая Яскера, які він порівнює з німецькими оригіналами.

Новий етап у дослідженні маґдебурзького права розпочався у 20-х роках ХХ ст. і під час українізації. Для цього 1919 року при Українській академії наук створено Комісію для вивчення західно-руського та українського права, яку з 1920 р. очолив відомий правознавець, академік М. Василенко. У 1926 р. він опублікував працю про джерела маґдебурзького права “Права по яким судиться малоросійський народ» [21, с.245-252], а 1932 р. підготував до друку корпус грамот українським містам. Разом із М. Василенком грамоти маґдебурзького права збирав його учень В. Романовський [43, с.6-24]. У 1929 р. М. Василенко опублікував “Матеріали до історії українського права”, де вмістив матеріали з кодифікації українського права у ХVІІІ ст., одним із основних джерел якої було маґдебурзьке право.[20] До складу Комісії для вивчення джерел із західноруського й українського права увійшли такі відомі історики права: С. Борисенко, В. Гришко, О. Малиновський, М. Максимейко, Л. Окиншевич, О. Юрченко, С. Іваницький-

Василенко й інші, хто у межах своїх досліджень вивчав магдебурзьке право. Коли припинили процес українізації, на початку 30-х років названу Комісію реорганізовано в Комісію українського права, а 1934 р. її ліквідували. Майже всіх членів репресовано. Чимало праць українських правознавців знищено. Серед таких підготовлений до друку “Корпус магдебурзьких грамот українським містам”.

Над науковими проблемами магдебурзького права у цей період працювали й українські історики. Наприклад, О. Грушевський досліджував історію міст Великого князівства Литовського, аналізуючи локаційні привілеї, діяльність органів міського самоврядування та їх співвідношення з місцевими органами державної влади [26, с.85-140] В. Щербина досліджував магдебурзьке право у м. Києві періоду 1494–1835 рр. У його працях висвітлено повноваження органів міського самоврядування українських міст у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. Низку статей історії Києва присвятили історики С. Шамрай, К. Лазаревська, М. Карачківський, Д. Щербанівський, Е. Ернст та ін.

Дослідження магдебурзького права у міжвоєнний період продовжувалося на західноукраїнських землях та в еміграції, де центром наукових студій став правничий факультет Українського вільного університету, який з 1921 р. діяв у Празі, а з 1945 р. – у Мюнхені. Магдебурзьке право в контексті історії українського права досліджував професор правничого факультету Українського вільного університету Р. Лашенко. Загалом позитивно оцінюючи роль магдебурзького права в економічному розвитку міст, він доказував переваги вічевого устрою Київської Русі, вказував на його демократичний характер, порівняно з магдебурзьким правом.[21]

В Українському вільному університеті працював найвідоміший дослідник магдебурзького права на українських землях – А. Яковлів. У своїх монографіях з історії кодифікації права в Україні він детально вивчав магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права. Аналізував витоки магдебурзького права та їх вплив на формування окремих нормативно-правових актів, що діяли в Україні. У Ляйпцігу 1942 р. побачила світ монографія німецькою мовою “Німецьке право в

Україні і його вплив на джерела українського права у XVI–XVIII ст.”, яка належить до найкращих праць українських учених з історії магдебурзького права в Україні.

Працю А. Яковліва високо цінують європейські історики права, науковці. На неї посилаються як на авторитетне джерело, досліджуючи історію магдебурзького права у Центрально-Східній Європі. А. Яковлів, на відміну від деяких інших українських дослідників, позитивно оцінював роль магдебурзького права у розвитку місцевого самоврядування в Україні, а негативні фактори, що виникали під час використання його в українських містах, пояснював політикою Польського Королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої стосовно українського населення. Він також зазначав позитивну роль магдебурзького права як джерела кодифікації українського права [61, с. 184].

В Українському вільному університеті у Мюнхені працювали й інші українські дослідники, змушені емігрувати з території України під час Другої світової війни. Серед них – Л. Окиншевич, В. Гришко, О. Юрченко, Я. Падох та ін. З-поміж післявоєнних емігрантських досліджень магдебурзького права вирізняються праці Ярослава Падеха. Він високо оцінював роль магдебурзького права у кодифікації українського права і вказував на відсутність єдиних стандартів його використання в українських містах [25].

Варто зазначити, що праці українських дослідників на еміграції були об’єктивнішими за дослідження, проведені в УРСР з 30-х років XX ст., оскільки після репресій українських науковців історична та історико-правова наука перебувала під повним ідеологічним контролем партійних органів.

В УРСР продовжував працювати Валентин Отмановський. Він ще у 20-х роках підготував дисертацію німецькою мовою “Магдебурзьке право на Поділлі у XIV–XVIII ст.” та українською мовою “Вінницька міщанська громада від XV до кінця XVIII ст. Еволюція правового статусу”, яких не захистив у зв’язку з репресіями. Кандидатську та докторську дисертації В. Отмановський захистив уже в післявоєнний період, а монографії змогли з’явитися лише у 90-х роках минулого століття.

Вплив магдебурзького права на кодифікацію права в Україні, застосування його у судочинстві досліджував доцент Львівського університету Андрій Пашук. Використанню джерел магдебурзького права в кодифікації українського права приділив велику увагу у своїй фундаментальній монографії й інших працях професор Київського університету Аркадій Ткач.

Застосування магдебурзького права в окремих містах у контексті діяльності органів міського самоврядування, соціально-економічного середовища, соціальних і національних конфліктів досліджували відомі науковці Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, О. Компан, П. Михайлина, Я. Кісь, І. Сварник та ін. Так, академіку Я. Ісаєвичу належать праці з адміністративного устрою Дрогобича і статусу юридик в українських містах. Він позитивно оцінив вплив магдебурзького права на розвиток українських міст ще у 50–60-х роках XX ст.

Особливості міського самоврядування за магдебурзьким правом у містах України вивчав П. Сас. У його монографії стисло висвітлено питання про запровадження в українських містах магдебурзького права.

Радянську історіографію магдебурзького права та його застосування в українських землях досліджувала Г. Швидько. Низку статей з історіографії магдебурзького права видав український історик з Дніпропетровська М. Ковальський (пізніше він переїхав до Острога, де працював в університеті й став одним з ідеологів відновлення цього навчального закладу).

Заслугує на увагу сформульована М. Ковальським класифікація документів стосовно діяльності українських міст магдебурзького права. Учений поділяв їх на 4 групи: книги, реєстри та фасцикули актів місцевих судово-адміністративних установ, до яких належать гродські, земські, каптурові й комісарські суди, інститути органів міського самоврядування (міської ради, лави, колегії сорока мужів, фінансових і податкових органів тощо); документи об'єднань міщан, зокрема купецьких гільдій і ремісницьких цехів; документи братств; публічно-правові та фінансові акти про міста й міське населення України вищих державних закладів Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, документи Литовської і Коронної метрик [41, с.7-22].

До четвертої групи документів можна віднести документи Посольського і Малоросійського приказів, Сенату та Колегії іноземних справ, що зберігаються в російських архівах. Ці документи М. Ковальський поділив на: локаційні привілеї; привілеї містам на ярмарки і торги; цехові статути; люстрації, ревізії; декрети, скарги у приватних справах та ін.

Сучасні дослідники історії магдебурзького права піднесли аналіз його проблем на рівень наукових узагальнень, використовуючи інструментарій юридичної й історичної науки.

У праці Т.Гошко “Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.)” аналізується значення запровадження та існування Магдебурзького права в українських містах у XVI – на початку XVII ст. [25].

Історик права зі Львова М. Кобилецький у своєму монографічному дослідженні “Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.)” проаналізував джерела магдебурзького права в Україні, розглядає магдебурзьке право як невід’ємну частину правової традиції українського народу, основу розвитку українського міського права та права на місцеве самоврядування [36]. У низці статей Кобилецький М. висвітлює процес впровадження і обливості функціонування магдебурзького права в українських містах Дрогобичі, Львові, Самборі, Сяноку [37-40].

Незважаючи на велику кількість наукових праць, у яких порушувалися питання історії магдебурзького права, залишається ще багато перспективних напрямків наукового дослідження проблеми. Із самоврядуванням пов’язаний тривалий період вітчизняної історії, тому це явище заслуговує на увагу дослідників і вимагає подальшого наукового аналізу та концептуального переосмислення.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І ПОШИРЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ

2.1. Джерела магдебурзького права

На початку магдебурзьке право було звичаєвим. Надалі за відсутності офіційного збірника права до джерел магдебурзького права зараховували правові роз'яснення, повідомлення (вайсштюмер, оуфнунген, шпрахен), що надавались Магдебургом для філіальних міст з метою врегулювання правовідносин за зразком головного міста [33, с. 51]. Правові роз'яснення (правові повідомлення, правові повчання) – це збірники правових норм, що регулювали різні аспекти міського життя. Найдавнішою писаною пам'яткою магдебурзького права став, як уже згадувалося, привілей архієпископа Віхмана, виданий 1188 р. після пожежі в місті. Документ усував кругову відповідальність родини за вбивство або тілесні ушкодження. Низка артикулів привілею архієпископа Віхмана стосувалася процесуального права, де встановлено порядок розгляду справ у гостинному і потрібному суді та за відсутності лавників. У цьому ж привілеї зазначено про діяльність у місті бурдингу (найдавнішого органу міського самоврядування, де рішення ухвалювали більшістю голосів). Закінчувався документ підписами свідків.[5]

Значення так званого старого магдебурзького права підтверджує його використання іншими містами вже з середини XII ст. Близько 1160 р. його отримало м. Стендаль, 1156–1170 рр. – Ляйпціг, 1174 р. – Ютербог. Згодом копії привілею архієпископа Віхмана надіслано в інші міста, що використовували право Магдебурга. Зокрема 1211 р. привілей був скерований силезькому князеві Генріху Бородатому, який надав його м. Злоторії (Гольденбергу). Близько 1241 р. правові роз'яснення з Магдебурга отримало м. Бреслау (Вроцлав). З їхнього тексту доходимо висновку, що в Бреслау неодноразово надсилали копії нормативних актів і привілеїв, використовуваних у Магдебурзі [33, с. 52]. У правовому роз'ясненні 1241 р. вміщено норми, що регулювали правовий статус гостей міста, забороняли стягнення податків і зборів під час ярмарків, визначали військові обов'язки

мешканців міста. Було встановлено також склад колегії шиффенів кількістю 12 осіб. Шиффени за неправочинне обвинувачення сплачували великі штрафи – 30 со-
лідів. У правовому роз’ясненні, крім того, встановлено кримінальну відповідаль-
ність за вчинення окремих злочинів і відповідальність боржників за невиконання й
неналежне виконання зобов’язання [33, с. 52]. Правові роз’яснення магдебурзьких
шиффенів для Бреслау 1261 і 1295 р. стали правовою основою для створення
магдебурзько-бреславського систематизованого шиффенського права [55, с.321].
Бреслау поряд із Магдебургом відігравав важливу роль у поширенні правових
роз’яснень. У 1280, 1302, 1315 і 1373 р. правові роз’яснення із Вроцлава надано
м. Глосову, а 1324 р. – м. Гронову [33, с. 55]. Правові роз’яснення з Магдебурга
отримали ще багато міст, що входили до правової сім’ї магдебурзького права. Це
було підставою надання містам магдебурзького права. У подальші роки
магдебурзьке право отримала низка міст, насамперед новоутворених.

Унаслідок надання іншим містам магдебурзького права і надсилання туди
правових роз’яснень магдебурзьких шиффенів, магдебурзький вейхбільд
враховував не лише право, що діяло в Магдебурзі, а й право, яке з певними
модифікаціями було чинним в інших містах. Термін “вейхбільд” у німецькій мові
означав межу, територію міста, складався із 2 понять – старосаксонського вік чи
старонімецького вейх , що означало групу будинків самостійного поселення, та
право. Поняття “вейхбільд”, відоме у Вестфалії з XII ст., спочатку стосувалось
особливої форми договорів про надання земельних ділянок у користування. На
першопорах вейхбільд не мав нічого спільного з міським правом, а з XIV ст. цей
термін означав не лише особливе міське право, а й територію, на якій воно було
чинне. З XIV ст. у саксонському вейхбільдрехті такий термін вживається стосовно
міського магдебурзького права. Якщо магдебурзькі шиффени у своїх актах
використовували “*bynnen weichbilde*”, це також означало, що вони розглядали
справи на основі магдебурзького права [51, с. 131].

Щоб звернутися до магдебурзького шиффенського суду з апеляцією потрібно
було сплатити велику суму, яка розприділялась на вимоги кур’єрів та письмового

збору. Цю суму сплачували сторони процесу, але важливо зазначити, що шиффенські рішення не могли оплачуватись, щоб був об'єктивний вирок.

Магдебурзьке право передбачало звернення з апеляцією до материнських міст. Із позовною заявою могли звертатись органи міського самоврядування з власної ініціативи або сторони процесу.

Роз'яснення з конкретних судових справ, що надсилались материнськими містами меншим містам, “дочірнім” і “внучатим”, отримали назву “ортиль”, в перекладі з німецької – судові рішення або вирок. Ортілі приймали і з кримінальних, і з цивільних справ. Їх зміст не відповідає сучасному українському юридичному термінові “судові рішення”. Ортілі були не лише судовими рішеннями, а й тлумаченнями правових норм. Могли містити інформацію про організацію управління міст і повноваження органів міського самоврядування. Їх можна вважати судовим прецедентом і джерелом права. Рішення шиффенів з конкретних судових справ отримали назву “уртейлер”. Здебільшого ортілі не були датовані та розпочиналися визначеною формулою: “Ми, шиффени міста Магдебурга, ознайомлені і маємо сказати своє слово” або “Насамперед ми, шиффени з Магдебурга, для права ...” та завершувалися терміном “з правовою дорогою. Структурно ортілі складалися з 2 частин: запитань і відповідей, часто містилися разом із правовим роз'ясненням. Збірники ортілів мали на меті надати допомогу судам при розгляді аналогічних справ. Їх укладали за хронологічним (у процесі надходження з Магдебурга) або систематичним принципом [33, с. 64].

Ортілі ґрунтувалися на Саксонському зерцалі, “вейхбільді” й інших книгах міського права. Магдебург надсилав для інших міст значну кількість ортілів. Наприклад, м. Згоржелець упродовж 1414–1547 рр. отримало 450 правових роз'яснень і ортілів, Бреслау (Вроцлав) у 1425–1544 рр. – близько кількох сотень тощо.[6]

До несистематичних збірників ортілів К. Камінська зачислює краківсько-вроцлавський збірник ортілів, створений наприкінці XIV ст., зібрання ортілів для Вроцлава і Кракова у Торунському кодексі XIV–XV ст., Познанський кодекс, де містилися ортілі 1397–1427 рр. До систематичних збірників ортілів належали

“Магдебурзькі питання”, магдебурзько-вроцлавське систематичне лавниче право тощо [33, с. 63–66].

На основі Саксонського зеркала, правових роз’яснень, магдебурзького вейхбілду й ортілів виникали різні книги міського права, що також стали джерелами магдебурзького права. До них належать “Книга знаків відмінностей”, Старе кульменське право, “IX книг магдебурзького права”, “Книга міського права міста Легниці”, “Книга ельблондського міського права”, “Познанська книга магдебурзького і міснінського права”, “Квіти Саксонського зеркала”, “Квіти магдебурзького права” тощо [33, с. 66–69].

Поряд із звичаєвим правом, ортілями та привілеями володарів важливе значення мали вількери, у перекладі – “сваволя”. Вількери мали локальний характер, їх схвалювали міські ради, а затверджували міщани [51, с. 85]. приймали на основі глос до Саксонського зеркала з питань, не врегульованих чинними у населених пунктах нормами права, на бурдингу. Вимоги до вількерів російський дослідник А. Рогачевський поділив на 2 групи [51, с. 87–93]. До першої належали вимоги, що не могли міститись у вількерах: заборона обмежувати права місцевих феодалів без їхньої згоди, суперечити писаному праву, регулювати правовідносини у церковній сфері. Другу групу становили вимоги, що могли передбачатись у тексті вількерів. Зокрема його приймали на користь міста, він мав бути справедливим і загальнозрозумілим, корисним для всіх мешканців [51, с. 87]. За межами міста вількери втрачали чинність, і суд Магдебурга надзвичайно рідко на практиці використовував вількери інших міст. Прийняття вількерів припинено у XVIII ст. До цього часу міський правовий акт мав вищу силу, ніж норми загальнодержавного права. З XVIII ст. у Німеччині вількери приймали уже виключно на підставі загальнодержавних законів [51, с. 93]. Від XIV ст. створено міські книги, куди входили вількери, складені найчастіше за алфавітом.

Попри великий вплив магдебурзького права та його поширення в європейських країнах, єдиного кодексу міського права не існувало. Вперше спробу систематизації магдебурзького права здійснено 1568 р. за рішенням міської ради Магдебурга, але вона не враховувала у повному обсязі джерел магдебурзького права і регулювала

лише окремі положення спадкового, цивільного та кримінального прав. Іншою проблемою для дослідження джерел магдебурзького права у повному обсязі стало знищення 1631 р. під час 30-річної війни військами Тіллиса будинку магдебурзьких шиффенів, де зберігався архів суду, в якому містилися копії ортилів, скерованих до інших міст. Під час пожежі також втрачено реєстр правових роз'яснень та ортилів, скерованих до інших міст.

Отже, джерела магдебурзького права досліджували переважно на основі окремих ортилів або їх збірників, які надсилали з Магдебурга до інших міст. До джерел магдебурзького права належали і рішення шиффенських столів інших міст з магдебурзьким правом, зокрема Ляйпціга, Галле, Бреслау та ін. До джерел магдебурзького права зараховують також різноманітні збірники законів і міського права.

На жаль, що стосується систематизації джерел магдебурзького права, окрім згадуваної спроби 1568 р., через їх незліченну кількість, систематизацію так і не було здійснено. Більшість німецьких дослідників вважають, що здійснити систематизацію магдебурзького права майже неможливо. Так само немає єдиної системи класифікації джерел магдебурзького права. Сучасна польська дослідниця К. Камінська джерела магдебурзького права поділяє на правові роз'яснення, Саксонське зерцало та його списки, магдебурзький вейхбільд, ортилі, збірники магдебурзького права, залежно від їхнього змісту, що, своєю чергою, поділялись на систематичні збірники ортилів, збірники земського ленного і міського права, книги міського права [33, с. 50–70].

Сучасні німецькі дослідники поділяють джерела магдебурзького права на офіційні (автентичні) та неофіційні (неавтентичні) [34, с. 134]. До офіційних (автентичних) належать джерела, котрі містять правові норми, що ґрунтувались на основі рішень Магдебурзького шиффенського столу або шиффенських столів інших міст, які використовували магдебурзьке право. Не мало суттєвого значення, з чийої ініціативи – службових чи приватних осіб – створювали збірник законів. Він міг стати і приватним збірником права [62, с. 18–19]. До автентичних джерел також належать дослівні копії одержаних правових роз'яснень, що надсилались у міста

магдебурзького права. Надалі ортілі магдебурзьких шиффенів, скеровані в інші міста, слугували автентичними джерелами магдебурзького права. Ортілі магдебурзьких шиффенів відрізнялися від правових роз'яснень тим, що в їхню основу покладено правову суперечку, яку розглядали в апеляційному порядку стосовно конкретної справи. Відповідно правові роз'яснення трактували конкретні норми магдебурзького права і не пов'язували з окремими судовими рішеннями.

Ортілі магдебурзьких шиффенів серед джерел магдебурзького права посідали особливе місце через значну кількість, адже магдебурзький суд був вищим судом апеляційної інстанції для всіх міст, які володіли магдебурзьким правом і від яких надходили правові запити з вирішення конкретних справ. Аналогічну роль відігравали ортілі, що приймали шиффенські столи інших міст, зокрема Галле і Ляйпціга. Окремі ортілі, що приймали суди шиффенів, збереглися в оригіналі, але найбільшу цінність для дослідників становлять збірники рішень магдебурзьких шиффенів і шиффенів інших міст магдебурзького права.

Збірники ортілів повністю або частково переписували та передавали до інших шиффенських столів. Скорочення тексту збірників ортілів допускали лише тоді, коли воно не змінювало його автентичного змісту. Відповідно збірники ортілів частково втрачали зміст через пропуск писарем окремих положень або їх часткову зміну [62, с. 12].

До автентичних джерел, як уже зазначалося, належали й ті, що були наслідком приватної ініціативи окремих осіб, зазвичай міських писарів або шиффенів – висококваліфікованих і фахових знавців магдебурзького права. Приватними є збірники, де немає письмових вказівок стосовно їх створення.

На відміну від автентичних, у неавтентичних джерелах не обмежувалися переписуванням магдебурзьких ортілів, а спробували їх удосконалити. Для цього зі Саксонського зерцала, ортілів шиффенів, правових роз'яснень та інших джерел створено, відповідно до поглядів їх авторів, нові джерела права. Згодом узято до уваги законодавство окремих місцевостей, звичаєве право, судову практику та римське право.

Дискусійним досі залишається питання про належність окремих джерел магдебурзького права до автентичних чи неавтентичних. Перші згадки про це є вже у джерелах з XV ст., коли магдебурзький суд шиффенів мав вирішити, який із 2 чинних у м. Айсleben збірників права містив магдебурзький вейхбільд. До джерел магдебурзького права належать наукові роботи польських, німецьких та інших європейських дослідників магдебурзького права XV–XVIII ст. Ними зазвичай були війти та шиффени вищих судів магдебурзького права німецьких міст і міст Речі Посполитої. З-поміж джерел римського права найчастіше використовували Кодифікацію Юстиніана, праці римських юристів, а особливо – наукові праці глосаторів і коментаторів.

Найважливішою серед глос магдебурзького права і Саксонського зеркала була глоса бранденбурзького придворного судді Йоганеса фон Буха, написана після 1325 р., яка майже повністю коментує тексти Саксонського зеркала та магдебурзького права, а всі інші глоси ґрунтуються на її основі. Йоганес фон Бух навчався у Болонському університеті й став відомим дослідником римського та міського права. Андрій Яковлів зазначав: глосатори, застосовували джерела римського і канонічного права, дещо ускладнили Саксонське зеркало і магдебурзьке право. Крім того, вони використали цитати, які не відповідали історичній правді. Так, у глосах зазначалося, що Саксонське зеркало створене ще імператором Костянтином, а імператор Отто Великий надав його Магдебургу. Своєю чергою використання глос сприяло поширенню магдебурзького права в Польщі, Литві, Білорусі та Україні [29, с. 23].

Поширенню глоси Йоганеса фон Буха допомогла наближеність до текстів магдебурзького права і Саксонського зеркала. Із 107 відомих текстів глоси Йоганеса фон Буха 39 застосовували у центральній частині німецької імперії, 21 – у західній і північній, 1 – у Пруссії й 1 – у Данії [29, с. 265].

З-поміж інших глос, використаних у магдебурзькому праві, варто виділити Стендальську глосу. Її написав після глоси Йоганеса фон Буха невідомий автор між 1374 та 1410 р. у м. Стендаль. Стендальська глоса ґрунтується на основі земського і ленного права Саксонського зеркала, де використано його латинські й німецькі

тексти, та Саксонського вейхбільда. Автор Стендальської глоси також використовував глосу Йоганеса фон Буха, шиффенські рішення Магдебурга і Стендаля, неюридичні джерела тощо.

До джерел магдебурзького права в Україні треба зарахувати також привілеї та грамоти Галицько-Волинських володарів, польських королів, Великих литовських князів, жалувані грамоти московських царів та універсали українських гетьманів. Джерелами магдебурзького права були також декрети польських королів, сеймові конституції, міське звичаєве право та ін.

До найдавніших автентичних джерел магдебурзького права належить “Книга ортилів міста Стендаля”. Місто, нагадаємо, заснував 1160 р. Альбрехт ден Барен і надав йому магдебурзьке право, що стало першим відомим доказом поширення магдебурзького права [51, с. 137].

Шиффени Стендаля надали магдебурзьке право навколишнім містам і стали для них апеляційним судом. У Стендальській книзі був 31 ортиль магдебурзьких шиффенів для Стендаля, надісланих між 1329 та 1340 р.. Цю книгу написано у першій половині XIV ст. Її створив міський писар (прізвище невідоме), і вона стала офіційним збірником, яким користувалися стендальські шиффени [51, с. 137].

1429 р. міська рада і шиффени м. Бреслау розпочали ведення книги магдебурзьких ортилів. За її основу взято сентенцію про те, що для потреб міста потрібно започаткувати міську книгу, в якій мали міститись усі куплені й видані шиффенами і радниками ортилі та судові рішення. Це мало сприяти поліпшенню діяльності органів міського самоврядування. У магдебурзькій судовій книзі було 233 шиффенські ортилі, які, залежно від часу ухвалення, поділено на 7 груп. Розділи 1–5 написано під час створення книги, і належать вони до першої третини XV ст.; розділ 6 створено 1430 р., 7 – 1432–1436 рр. Четверта група охоплює розділи 49–219, створені у 1437–1452 рр., а п’ята група – розділи 220–228. Решта розділів – додаткові до попередніх.

До автентичних джерел магдебурзького права належить “Кодекс рукопису № 945”, який зберігається в університетській бібліотеці м. Ляйпціга. На думку

німецьких дослідників Фрізе, Гірше, Лізegaга, він був створений у Ляйпцігу або інших містах Саксонії.

Загалом “Кодекс рукопису № 945” охоплював 409 ортилів шиффенів з Магдебурга, Ляйпціга та Галле для Наумбурга, що містились на 174 аркушах тексту [33, с. 144]. Ймовірно, збірник ортилів міг бути створений у Наумбурзі. Першу його частину розпочато у другій половині XIV ст., а основну створено між 1450 та 1520 р. і поділено на 5 частин. У “Кодексі...” також містились окремі положення законодавства Карла IV і глоса Дитріха з Боксдорфа [51, с. 144]. Правові роз’яснення й ортилі шиффенів Магдебурга і Ляйпціга, а також рішення Віттенберзького придворного суду є в іншому автентичному джерелі магдебурзького права, що вже в наш час отримав назву “Збірника ортилів з Цвікау” або “Правові роз’яснення і ортилі шиффенів з Ляйпціга від 1536 до 1554 р.”. У ньому містилися ортилі шиффенів Магдебурга, Ляйпціга, відправлені до Цвікау або записані у цьому місті. Найімовірніше, їх записували за службовими дорученнями різні міські писарі, що на власний розсуд частково скорочували правові роз’яснення й ортилі шиффенів. Збірник заповнено лише на чверть від запланованого тексту.

У першій половині XVI ст. писар Степан Роте на основі протоколів міської ради Цвікау створив велику за обсягом книгу із 370 сторінок збірників ортилів, що отримала назву “Формуляри та різні ортилі, або збірник ортилів”. Степан Роте систематизував нормативно-правові акти, які діяли в місті, з-поміж них – рішення шиффенських судів Магдебурга і Ляйпціга та рішення Віттенберзького придворного суду.

На відміну від інших автентичних джерел магдебурзького права, Степан Роте використав римське право, кодифікацію Юстиніана та цитати зі Саксонського зерцала [53, с. 10–12]. Використані джерела він поділив на розділи з формулярами зі спадковим правом, норми, що регулювали правовий статус іноземців. Завершується праця нормами кримінального права. У другій частині рукопису цієї системи не дотримано – поряд із записами Степана Роте містяться додатки інших писарів, а ортилі розміщено безсистемно. Положення, взяті з першої частини, подано у скороченому варіанті [33, с. 145]. У першій частині містяться,

здебільшого, джерела з інших міст, норми Саксонського зеркала та римського права, а до другої увійшли рішення міської ради Цвікау. Численні рішення шиффенів, міської ради, що приймалися після завершення написання книги, формуляри й різні орtilі або збірники орtilів у подальшому також не були систематизовані.

2.2. Порядок і особливості запровадження магдебурзького права

Магдебурзьке право як різновид німецького міського права пов'язане зі створенням і розвитком німецьких та європейських міст.

Засновані на німецьких землях міста перейшли у власність короля, єпископів і князів. Єпископськими були міста, де розташовано резиденцію єпископа (згодом королі та князі передали у володіння церкви ще низку міст). Королівськими – міста, що перебували у власності королівського двору. Ними управляли його службовці. Особливість королівських міст у тому, що вони мали так звану королівську площу, яка була своєрідним судом міста. Їм надано найвищий ступінь незалежності, оскільки вони перебували під захистом короля та його армії. Князівські міста становили власність князів, де управління здійснювали їхні службовці, зацікавлені у більшому контролі над життям міст.

До середини XIII ст. правовідносини у німецьких містах регулювали на основі звичаєвого права, зокрема німецького. Згодом з'явилося земельне право Ландрехт, а одним із різновидів німецького земельного права стало Саксонське Зерцало. Тоді на території Німеччини існувало 6 основних племен, що згодом слугували підґрунтям створення німецької народності. Відповідно, вони формували власні системи міського права. На півночі Німеччини мешкали племена фризів, які мали власне право *Фризька правда*, на його формування деякою мірою впливало голландське право. Спершу було створено фризьку сім'ю німецького міського права. Поряд із фризами проживало одне з найбільших німецьких племен – саксони, що також мало власне право *Саксонська правда* і утворило найвідомішу Саксонську сім'ю міського права. Ця сім'я складалась із двох гілок: вестфальської – на основі якої сформувалося любекське право, і остфальської, основою якої стало магдебурзьке право.

Міста Любек і Магдебург стали основою для формування дочірніх, онучатих і правнучатих міст – понять, що вживаються у німецькій правовій та історичній літературі. Крім сімей саксонського міського права, існували й інші, менші. Наприклад, у герцогстві Вестфалія було чинним право м. Рютена з такими дочірніми містами: Арнзберг, Валеске, Білон, Каленгору, Гезеке, Галленберг, Менден, Варскен, Верл. Своєю чергою, дочірнім містом для Арнсбергу були Аллентрон, Балле і, як вважають німецькі дослідники, також Гревенштейн і Гірнберг. Дочірнім містом Галленбурга був Вінтерберг. Відомим міським вестфальським правом слугувало міське право Соесту і Дортмунда. Привілеї для Дортмунда підтвердив золотою печаткою король Людвіг Баварський 1332 р. Дочірні міста Дортмунда – Гекстер, Камен, Люденшайдб, Везель, а Соесту – Мінзен, Варбург, Вартенберг, Аттендорн, Медебах, Зіген, Ліпштадт. Відповідно, дочірніми містами Ліпштадту були Бюрен, Рада, Ріетберг, Хаген, Гамн, а Гамну – Люнен і Унна [36, с. 57].

Однак поступово значення міської сім'ї Соесту зменшувалось, її міста увійшли за правління короля Генріха Лева до другої правової сім'ї – міст Магдебурга і Любека. Поступово західновестфальська міська сім'я формувалася на підставі права Любека, а східновестфальська – на основі права Магдебурга. Передусім дочірні міста мали також перевагу в поширенні міського права – завдяки місцезнаходженню та правовій системі, вони ставали материнськими для інших міст. Зокрема, 1234 р. м. Росток після отримання любекського права надав його відомому місту Стральзунд, яке мало тісні зв'язки з Галицько-Волинською державою [3, с. 21]. У цей період магдебурзьке право отримали міста Галле, Ляйпціг, Бреслау, Кульм та ін. Траплялися випадки переходу з любекського права на магдебурзьке і навпаки. Наприклад, 1268 р. м. Кольнов у Померанії отримало магдебурзьке право, а 1314 р. на основі привілею герцога Отто перейшло на любекське [3, с. 23]. Згодом на любекське право перейшли інші міста магдебурзького права Померанії. Любек стало головним містом Ганзи – торговельного союзу міст, розташованих на узбережжі Балтійського моря [33, с. 541–542]. До цих міст належали й ті, що входили до складу тевтонського ордену

та території сучасної Прибалтики – середньовічних Ліфляндії й Курляндії. Зокрема важливим містом любекського права у цьому регіоні була Рига. Міста Ліфляндії у XVI ст. з ініціативи Польщі та Литви прийняли магдебурзьке право. Особлива перевага любекського права – широко застосоване торговельне, а також сімейне і спадкове право. На відміну від Магдебурга, де місто очолював бурграбій (війт), ці функції у Любеку виконувала міська рада, яка існувала також в інших містах міської сім'ї Любека [3, с. 49]. У Магдебурзі вищою судовою інстанцією були шиффени. У Любеку суд відігравав незначну роль – там перше місце належало міській раді, яка видавала рішення, що впливали на формування правової системи дочірніх міст. До того ж на становлення магдебурзького, особливо магдебурзько-бреславського (вроцлавського) права наприкінці XII – на початку XIII ст. мало вплив фламандське (голландське) право [3, с. 25].

Третьою правовою сім'єю німецького міського права була франконська. Її репрезентували відомі міста Аахен, Вюрцбург та ін.

Четвертою сім'єю німецького міського права вважали тюрингську. До неї належить м. Ейзенах, що отримало міське право на основі Статуту 1283 р., а також усі міста, яким це право надав ландграф (земельний граф), ті, що входили до його володінь [3, с. 28]. З-поміж інших відомих міст цієї правової сім'ї варто згадати Ерфурт і Нордгаузен, хоча в них це право не набуло широкого застосування.

П'ятою була швабська правова сім'я німецького міського права. Вона мала свої особливості на правому і лівому берегах Рейну. Ще в аламанський період, зокрема за панування каролінгської франкської династії, існувало відоме право трьох міст – Страсбурга, Гагенау і Кальмара. На правобережжі Рейну ефективно діяло право міст Фрайбурга і Брейгана, до яких належали інші райони, де були розташовані дочірні міста. У 1275 р. привілеєм Рудольфа Габзбурзького встановлено вищий суд у Бухгарні, а 1286 р. він надав право міста Уеберлінге населеним пунктам Кауфбойру, Мешінгену та Ревенсбургу. Адольф фон Нассау 1296 р. надав містам Мелінгену і Равенсбергу право на зразок м. Ульм, яке стало взірцевим також для таких міст: Біберах, Швабський Геманд і Гінген. Швабським правом володіли й міста Швейцарії [33, с. 549].

До шостої сім'ї німецького міського права належали баварські міста, зокрема Регензбург, право якого поширювалося на Нюрнберг, часто – на землі Австрії, разом із магдебурзьким правом діяло у Чехії. В Австрії набуло чинності власне, окреме, австрійське міське право. Баварське та нюрнберзьке право діяли у містах Закарпаття. Поряд із термінами “магдебурзьке”, “любекське”, “кульменське” вживають термін “німецьке право”. Це стосується магдебурзького права, яке активно використовували в Центрально-Східній Європі. Термін “німецьке право” у Галицько-Волинській державі, Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій використовували тоді, коли поряд із магдебурзьким застосовували іноземне право. Аналогічний порядок існував у Чехії, Угорщині та Словаччині. Поняття “німецьке право” найчастіше використовували, визначаючи правовий статус поселенців і характеризуючи норми цивільного, кримінального та процесуального права, а також за підсудності при встановленні свого правового статусу [36, с. 44]. Поняття “німецьке право” вживали часто на противагу чужоземному праву (наприклад, “польське право”) та для визначення правового статусу німецького населення у поселеннях чужоземних мешканців [36, с. 39]. Так само цим терміном чужоземні володарі позначали статус німецьких мешканців, що проживали на їхній території. Владислав, герцог польського м. Каліша, 1210 р. надав німцям, що мешкали у селах на його території, певні пільги “згідно з тевтонським правом і вільністю”, а 1225 р. – німецьким мешканцям замку Нетце. У 1233 р. німецьким мешканцям Лекко надано 40 франконських ланів і німецьке право. Такі випадки траплялися і в інших містах Польщі та Центрально-Східної Європи, що володіли магдебурзьким правом або іншими різновидами німецького права.

Магдебурзьке право своєю назвою завдячує місту Магдебургу, розташованому в Німеччині (Саксонії). Магдебург належить до найстаріших німецьких міст, згадується як важливий торговельний центр у капітуляріях Карла Великого 805 р. Карл Великий звелів спорудити біля Магдебурга оборонний замок для захисту від нападів слов'ян. Замок виконував не лише оборонні функції, а й був важливим адміністративним і торговельним центром, де відбувалася торгівля зі слов'янськими народами. Значення Магдебурга зросло за правління німецького

імператора Оттона I. У місті 955 р. збудовано перший католицький собор. Оттон I, який неодноразово відвідував місто, зробив його своєю резиденцією, центром східної політики. Імператора та його дружину поховано саме в Магдебурзі [3, с. 93].

Магдебург поступово посів провідну позицію у торгівлі зі слов'янами, але серед інших торговельних державних центрів значно не вирізнявся. Статус міста поступово зростав після надання королівських торговельних привілеїв, що передбачали проведення щотижневих та щорічних ярмарків, які приносили прибутки і мешканцям міст, і королівському двору. Першоосновою для створення міського права стало визнання території ярмаркового округу. Крім міст, привілеї почали надавати й окремим купцям. Від середини X ст. всі купці однієї місцевості отримували привілеї, в яких передбачено пільги для безперешкодної й безмитної торгівлі, право на об'єднання та визнано звичаєве право. З ринком були пов'язані монета і мито, встановлювалися податки. Це сприяло дотриманню правопорядку на ринках і в містах. Територія та відвідувачі ринків перебували під юрисдикцією короля, а порушення правопорядку карали штрафом розміром 60 шилінгів. Малий ярмарковий округ володів особливим правом, що стало основою для створення у майбутньому міського магдебурзького права [3, с. 324].

Приклад Магдебургу використовували й інші міста. Зокрема 1040 р. король Генріх III надав право купцям із Квідленбурга використовувати правові норми за зразком міст Гаспара і Магдебурга [33, с. 5]. Купці, що об'єднувалися у купецькі гільдії, створили власні статuti, якими користувалися під час вирішення правових конфліктів, відмовившись від земського права. Це право об'єднали із давнім звичаєвим купецьким правом. Уперше воно згадане у кведлінбурзькому привілеї короля Оттона III 994 р. [33, с. 10] За цим привілеєм Кведлінбург отримав право на будівництво ярмарку та використання міського права на зразок міст Магдебурга, Кельна і Майна. Особливістю купецького права стало спрощення судового процесу для купців, які звільнялися від судової тяганини і під присягою могли зняти з себе звинувачення [33, с. 10]. Купців не затримували в дорозі до завершення розгляду правового спору, за ними визнавали право власності на земельні ділянки і звільнення від податків. Земельні ділянки, якими володіли купці, могли переходити

у спадок. Ці привілеї дали змогу купцям вигідніше проводити економічну діяльність і поживати торгівлю.

Купецьке право стало основою для створення міського права, але до нього ввійшли лише ті норми, в яких була зацікавлена більшість мешканців міст. Разом із розвитком торгівлі почався розвій ремісництва.

Ці риси, притаманні всім німецьким містам, стосувалися і Магдебурга. Як уже згадувалося, він був улюбленим містом королівського двору. Вирішальну правову основу для його становлення мали привілеї, видані королем Оттоном I. Зокрема 937 р. він видав привілей для бенедиктського монастиря св. Маурітіуса, розміщеного у фортеці Магдебурга. Ченці цього монастиря отримали королівський захист і недоторканість, а також частину прибутків із міської скарбниці. Монастирю надано земельні ділянки та населені пункти. Після цього Папа Іван XII 962 р. створив магдебурзьке архієпископство, але через певні суперечності церкви це рішення набуло чинності лише у жовтні 968 р. Створення магдебурзького архієпископства мало велике значення для утвердження королівської політики на східнонімецьких землях. Поблизу Магдебурга був 1 із 3 переходів через р. Ельбу, що мав статус королівського, а це сприяло розвитку торгівлі [3, с. 91]. Отже, монастир св. Маурітіуса став архієпископською резиденцією. Відтоді Магдебург – важливий релігійний центр у східній або слов'янській політиці Священної Римської імперії німецької нації.

Крім уже згадуваних привілеїв Магдебург, як вважають німецькі дослідники, отримав пільги у галузі фінансів і податків стосовно торгівлі, тому Оттон I лише 965 р. видав привілей монастирю на торгівлю, податки та фінанси. Цього ж дня іншим документом король звільнив євреїв і купців Магдебурга від судової влади графа та суддів, визначив їхній перехід під юрисдикцію монастирського, а згодом – архієпископського в'їта. Євреям і купцям, котрі не підлягали церковній юрисдикції, надано право на створення окремого суду, в якому суддями були особи, яких вважають попередниками колегії шиффенів (лавників). Тим самим гільдія купців набула правового статусу.

Влада війта поширювалась і на купців, що перебували поза межами міста. Король Оттон II у 973–975 рр. підтвердив привілеї, надані архієпископській церкві Магдебурга, і звільнив магдебурзьких купців від сплати мита в усій імперії, за винятком Майнца, Кельна, Кіля і Бордовіка [33, с. 91–92]. Це підтверджувало позиції купців з Магдебурга на загальнодержавному рівні.

Купці судилися за власним правом і лише у виняткових випадках підпорядковувались архієпископському війту. Оттон III 994 р. видав так звану Кведлінбурзьку грамоту купцям з Майнца, Кельна і Магдебурга, якою підтверджував існування купецького права, не наводячи його змісту. З наявних джерел відомо, що купецьке право відрізнялося від чинного у країні. Купецтво сформувало у Магдебурзі не лише власну церковну громаду, а й правове об'єднання, в якому авторитетні особи, що виконували функції своєрідних експертів, стежили за дотриманням норм купецького права.

Окремі факти існування у Магдебурзі купецького права у X ст. не було доповнено іншими письмовими документами. Підтвердженням значення Магдебурга як важливого релігійного та торговельного центру на початку XI ст. стало будівництво у місті 2 монастирських церков – св. Себастьяна та св. Марії [33, с. 47]. Цьому сприяло і часткове зменшення ролі Магдебурга після повстання слов'ян 983 р., коли зруйновано околиці міста. Однак, попри цей факт, магдебурзьке купецьке право, фінансову та податкову системи вважали зразком для інших міст. Зокрема 989 р. м. Гельберштадту надано торговельну грамоту на зразок Магдебурга. У XI ст. з'явилося лише 2 документи, що стосувалися Магдебурга. У 1025 р. магдебурзьких купців звільняли від оподаткування в усій імперії, а за привілеєм 1035 р. купці, котрі прибували до міста 22 вересня – на свято Маурітіуса, покровителя міста, перебували під особливим королівським захистом. У документі 1100 р. згадується про бургграфія – військового командира, що був архієпископським війтом. Існують згадки і про 5 бюргерів – судових засідателів.

Від початку XII ст. розпочався новий етап у розвитку міста, коли король Лотар активував свою східну політику. Внаслідок цього відбулося заселення німецькими колоністами земель на правому березі р. Ельби та виникли монастирі для

поширення християнства на слов'янських землях. У середині XII ст. Магдебург продовжував посідати центральне місце, як важливий церковний і торговельний центр у східній політиці Священної Римської імперії. Не менш важливим було і використання іншими містами купецького права Магдебурга.

Разом із купцями, ремісниками, духовенством і селянами-поселенцями поширювалося магдебурзьке купецьке право на схід від Ельби й Заале [36, с. 13]. Популяризацію магдебурзького купецького права у XII ст. пов'язують із заснуванням низки міст на схід від кордону зі слов'янами. На думку німецьких дослідників, неможливо встановити, які міста вперше отримали купецьке право – це могли бути Стендаль або Ляйпціг.

Упродовж 1150–1170 рр. асканець Альбрехт Беер (Ведмідь), отримавши у лен саксонський Нормаркт (нині – м. Альтмарк), запровадив на лівобережжі Ельби ярмарки і надав місту право магдебурзьких громадян (справедливість магдебурзьких громадян”) з розглядом судових справ у Магдебурзі [3, с. 13]. Водночас маркграф Отто фон Мейсен заснував Ляйпціг на місці старого слов'янського центру, що використовував право Магдебурга і Галле. Відповідно 2 маркграфи, як королівські службовці, надали новоутвореним містам Альтмарку і Ляйпцігу право, що безпосередньо не діяло на їхній території. При цьому брали до уваги думку купців, які мешкали у цих містах, оскільки вони були зацікавлені в розвитку міст та одержанні прибутків. Окрім права Магдебурга, на цій території у XII ст., як засвідчує грамота при заснуванні Ляйпціга, діяло право м. Галле, на утворення якого значно повпливало купецьке право Магдебурга. Галле було важливим торговельним центром, тут діяли промисли з добування солі. Судочинством Галле керував магдебурзький бургграф. Він тричі на рік відвідував суд, призначав старост гірського суду та зальцграфа низинного суду.

Важливу роль у розвитку міста Магдебурга та створенні магдебурзького права відіграв архієпископ Віхман (1116–1196), що виконував повноваження впродовж 1152–1190 рр.

У 1174 р. на основі постанови архієпископа Віхмана на лівобережжі Ельби засновано м. Ютеборг. Його мешканцям надано права Магдебурга. Архієпископа

було визнано покровителем німецького переселенського руху на схід у XII ст. Окрім німецького населення, він підтримував і переселення голландських ремісників, купців, селян [33, с. 76], надавав у 1158 і 1166 р. пільги польським купцям з м. Кракова, голландським купцям, котрі проживали біля Бремена, та ін. [36, с. 17–18] Архієпископ Віхман надавав право Магдебурга не лише великим містам, а й незначним поселенням колоністів, як от Полендерар (1164), Гросвустеррвіт (1159) тощо, які були звичайними селами. На ці часи була вже характерна відмінність, яка стосувалась правового статусу міста і села. Так як феодалам належала вся міська громада загалом, то надання права Магдебурга містам звільняло всіх їхніх мешканців від особистої залежності від феодала. Що ж стосується села, то кожен селянин, не зважаючи на те, що мав пільги за правом Магдебурга, але все одно був особисто залежний від феодала. Отже, можна зробити висновок, що правовий статус мешканців міст був значно вищий, на відміну від селян.

У XII ст. міське право отримувало назву того населеного пункту, де його впроваджено. У документах, окрім права Магдебурга і Галле, згадано про право міст Швартау, Бурга і Ліндава, розташованих поблизу Магдебурга. У низці грамот згадано право голландців. У зв'язку з незначною кількістю документальних джерел досі не визначено відмінностей між цими нормами міського права.

Найвірогідніше, відмінність полягала у способі надання права власниками території, а ними були місцеві князі й об'єднання купців. Власники населених пунктів через встановлені у привілеях норми права забезпечували свої права на підвладній території. У межах цих привілеїв міста й інші поселення колоністів отримували право створювати власний суд з можливістю обирати суддів, відокремлюватися від місцевої судової системи, прямого підпорядкування феодалам.

Чинність на окремих територіях різних правових систем призвела до їх плутанини при застосуванні у судах. Тогочасну правову систему ще більше ускладнило створення архідияконатів. Зокрема єпархію Магдебурга поділено на архідияконати – Магдебург, Мільдензея, Пратау, Ванцлебен, Галле, Кротену,

Веддштен та ін. Кожен архідияконат мав власний адміністративно-територіальний орган управління та суд. Відповідно існувало 2 судові системи – маркграфська й архідиякональна, що часто призводило до конфліктів у правовій сфері, особливо зі земельних питань [36, с. 17]. Знайдені джерела не дають підстав чітко стверджувати про зміст окремих правових норм, але, на думку німецьких дослідників, його особливістю був правовий формалізм.

Сторони судового процесу, боячись програти справу за недотримання формальних вимог закону, винаймали захисника, який залагоджував усі передбачені формальності. Захисник був потрібний і купцям, і чужинцям, і переселенцям, що сприяло розвитку юриспруденції.

Упродовж 1147 і 1154 р. у Магдебурзі документально підтверджено існування шультгейсів (солтисів), шиффенів (лавників) та окремого міського суду. Цей суд надалі зіграв важливу роль у поширенні магдебурзького права [33, с. 17]. Разом із заселенням нових територій архієпископ Віхман вживав заходи для їх подальшого розвитку, підвищення ролі торгівлі та ремесла. Всі новостворені міста отримували привілеї у сфері торгівлі й промислу. Визначено структуру та компетенцію суду, а головою апеляційного суду названо архієпископа. Вже згадувалося, що керував Магдебургом, на основі привілею Оттона II 973 р., архієпископ як власник міста [33, с. 35]. За згодою архієпископа судову й адміністративну владу в Магдебурзі виконував вїйт, що з XIII ст. був у ленних відносинах з архієпископом [33, с. 40]. Із 1159 р. посаду вїйта названо “бурграф” . У XI ст. з’явився новий орган правління – солтис ,він підпорядковувався вїйтові. З кінця XIII ст., за архієпископа Альбрехта, посада солтиса стала спадковою. Солтис, як і вїйт, виконував судові функції в судах першої інстанції.

У 1188 р. Віхман подарував мешканцям міста грамоту, де йшлося про існування і проведення у місті бурдингу – загальноміського сходу. Крім того, у грамоті вміщено окремі положення кримінального та кримінально-процесуального права. Цей привілей приймав архієпископ Віхман спільно з іншими церковними діячами, графами та дворянами після великої пожежі, внаслідок якої згоріла частина міста. Привілей надавав пільги особам, які переселялися до Магдебурга.

Іншим нововведенням привілею архієпископа Віхмана стало звільнення від відповідальності батька за злочин, вчинений сином, у випадку відсутності батька на місці злочину. Від відповідальності також звільняли осіб, що опинилися випадково на місці бійки. Привілей надавав право міщанам створювати власний суд з обов'язковим виконанням його рішень [33, с. 3–6]. Найрадикальніші положення привілею архієпископа Віхмана стосувалися створення міського суду, який міг розглядати незначні цивільні та кримінальні справи. Керівництво містом залишалось у солтиса – представника архієпископа. Присяжні, функції яких виконували шиффени, підпорядковувалися керівництву міста, архієпископ Віхман міг вирішувати окремі судові справи. На загальних зборах міщан рішення приймав міський патриціат, який мав тісні економічні зв'язки з архієпископом [33, с. 6].

Основна мета цього документа – поліпшити економічний статус мешканців міста після пожежі. Інше завдання – встановити визначені правові норми для усунення занадто формалізованого судового розгляду. На перших порах вилучено *ware*, яких гості міста мали дотримуватися при розгляді судових справ.

На купців поширювали правові норми, якими володіли всі мешканці міста. Цей захід поліпшив економічне життя міста. Крім того, визначено штрафні санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань. Насамперед встановлено, що відповідальність за продаж крадених речей несе злочинець, а не добросовісний набувач. Доказом цього стали положення про право гостей брати участь у чужому процесі, якщо відсутня одна зі сторін, за дозволом шиффенів (лавників). Відповідно вирoki суду шиффенів набували чинності і ставали загальнообов'язковими. Останні положення привілею, що складався з 9 артикулів, стосувалися опіки сім'ї у випадку вбивства або нанесення тілесних ушкоджень її главі. Термін давності не поширювався на злочини, що стосувалися пограбувань, розбоїв і важких тілесних ушкоджень. Дозволено переносити терміни судового розгляду у випадку виконання сторонами службових обов'язків за межами міста, визначено скорочення терміну судового розгляду в справах, якщо стороною був гість, мешканець іншого міста. Такі зміни поліпшували роботу суду та встановлювали окремий порядок судочинства стосовно гостей, сприяли створенню “виложеного” та гостинного суду.

У надзвичайних ситуаціях, за відсутності шиффенів (лавників) у місті, їхні функції могли виконувати інші міські мешканці. Останній артикул надавав їм право брати участь у загальноміських зборах бурдингу, на яких приймали важливі рішення [68, с. 6–8]. Мешканці міста могли брати участь у судових засіданнях в інших судах лише після спеціального дозволу з міських органів влади. Завершувався привілей підписами свідків (12 важливих гостей, 9 з яких – дворяни, 9 магдебурзьких мешканців і архієпископ Віхман), які підтвердили, що він поширювався на сусідні з Магдебургом території. Привілей архієпископа Віхмана 1188 р. став правовою основою для короля Фрідріха Барбароси I, Райнальда фон Дасселя та наступних володарів поширювати його на інші міста. Так, 1211 р. силезький герцог Генріх Бородатий, отримавши привілей архієпископа Віхмана 1188 р., надав магдебурзьке право мешканцям м. Злотарії [3, с. 80–87].

Привілей архієпископа Віхмана вважається початком магдебурзького права. Далі була грамота саксонського герцога Альберта 1294 р., куплена мешканцями Магдебурга [36, с. 160]. Її також вважають основною для створення магдебурзького права. Однак і тут воно здебільшого регулювалося нормами звичаєвого права. Подальший розвиток магдебурзького права здійснювали за допомогою видання статутів (вількерів) і судових рішень (ортитів). За їх допомогою формували норми публічного, приватного права, зокрема цивільного, кримінального та процесуального.

Розвиток магдебурзького права дослідники поділяють на 2 великі періоди. Перший із них охоплює XII–XV ст., коли магдебурзьке право поширювалось у Центрально-Східній Європі. У другій половині XIV ст. кількість міст, що володіли магдебурзьким правом, становила не менше 400. Другий період – XVI – початок XIX ст. Він характерний поступовим зменшенням ролі Магдебурга як важливого політичного й економічного центру, збільшенням впливу на місто законодавства Саксонського курфюрства. Ця стадія розвитку магдебурзького права також пов'язана з широким використанням у ньому римського права через праці глосаторів і коментаторів. Поступове витіснення у Німеччині магдебурзького права

римським пояснюють відсутністю чітких юридичних понять, коли судді ухвалюють рішення на основі правового відчуття, а не норм права [33, с. 20].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МІСЬКОГО ПРАВА У МІСТАХ, ЯКІ ІСНУВАЛИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV – XIX СТ.

3.1. Особливості розвитку міського права у середньовічних українських містах

Магдебурзьке право впроваджено на українських землях разом із появою німецьких колоністів. Перші німецькі колоністи з'явилися на території України ще XII ст. У 1234–1244 рр. німецькі сільські колонії були створені над річками Дунайцем і Попрадом на Лемківщині. Значно збільшилася кількість німецьких колоністів на території Галицько-Волинської держави, коли король Данило Галицький, після навали кінноти хана Батия у боротьбі з монголо-татарами, поляками, литовцями й угорцями, зробив ставку на спорудження добре укріплених міст. Він заохочував переселення німецьких колоністів різними привілеями, бажаючи також поживати торгівлю та підвищити економічний статус держави. Тогочасний літописець писав: “Німці з Силезії, Саксонії та Рейну були основними переселенцями до руських міст, які відбудовувались або будувались заново. Німці йшли вдень і вночі, купці і ремісники, бо власне їх найбільше бракувало”.

У 1287 р. Мстислав Данилович, отримавши Волинське князівство, наказав зачитати грамоту Володимира Васильковича про відмову від князювання. При цьому були присутні русини (українці) та німці. Варто зазначити, що у літописі під назвою “міщани” вживається слово “містичі”, а не “гражани”. Літописець використовував термін “містичі” для означення мешканців Кракова. Це дає підставу стверджувати: у Володимирі-Волинському наприкінці XIII ст. міське самоврядування ґрунтувалося на німецькому (магдебурзькому) праві.[3, с. 568]

У 1320 р. волинський князь надав грамоту німецьким купцям з Торуня з правом вільної торгівлі на своїй території. Як стверджував Д. Дорошенко, 1324 р. Володимир-Волинський мав магдебурзьке право. Цього висновку він дійшов на підставі листа до громади м. Стральзунда (Німеччина), написаного латинською мовою, де згадується про радників “Радники і все місто Володимир... радникам і громаді Стральзунда... Бетрам Русин і Миколай” [52, с. 225–226].

Ми вже зазначали, що першим українським містом, яке отримало магдебурзьке право на основі існуючого привілею, стало м. Новий Сонч на Лемківщині (воно належало Польщі) [38, с. 81]. У 1339 р. останній галицько-волинський князь Болеслав Юрій II Тройденович надав магдебурзьке право м. Сяноку. Цей привілей уперше опублікував професор Бреславського університету Р. Роепель. У привілеї князь також дозволив провести локацію міста війтові Бартку. Привілей написано латинською мовою. За змістом та структурою він відповідає документам, що видавалися керівниками інших європейських держав у випадку надання магдебурзького права, а також засвідчує відповідну правову освіту писаря Галицько-Волинської держави [38, с. 82]. Серед міщан згадувались українці, угорці, поляки та німці.

Серед науковців досі триває дискусія: про якого князя Лева мовиться – Льва Даниловича чи Льва Юрійовича? На думку Р. Роепеля, йдеться про Льва Даниловича, оскільки Лев Юрійович княжив разом із братом Андрієм. Дослідник наводить приклад, що лист до великого гофмейстера Тевтонського ордену вони підписували обидва. Про можливість надання Львову магдебурзького права стверджують більшість українських дослідників [24, с. 67–69]. Таких самих поглядів дотримувався і Р. Роепель, вказуючи на наявність у місті не лише війта, а й радників Генріха Планера, Йогана фон Метеля, Куно фон Штепанау, котрі могли виконувати і функції бургомістра. З-поміж інших аргументів, на які посилався Р. Роепель, – той, що не могло магдебурзьке право бути надане невеликому м. Сяноку раніше, ніж столиці. Це підтверджує і такий факт: при повторному наданні Сяноку магдебурзького права 1366 р. не згадувався привілей 1339 р. Ще один аргумент, про який мало згадується, – більшість населення тогочасного Львова становили німці, зацікавлені у самоврядуванні міста за німецьким зразком. Польські дослідники стверджують, що за даними міських книг вони становили понад 70% мешканців міста. Німецькі науковці наполягають на кількості, що досягає 80% до середини XV ст. Упродовж XIV–XV ст. в нормативно-правових актах вживали переважно німецьку назву міста – Лемберг.

Усе це дає підстави стверджувати, що у Львові в останні роки існування Галицько-Волинської держави створено самоврядування на основі магдебурзького права з війтом і радниками, яке, можливо, поширювало юрисдикцію на всіх мешканців міста. На думку М. Грушевського, у першій половині XIV ст. німецьке право було загальновідомим на території Галицької України [26, с. 226].

Після смерті останнього галицько-волинського князя Болеслава-Юрія II Тройденевича Галичину захопив польський король Казимир III Великий. Остаточно Польща завоювала Галичину 1349 р., Волинь відійшла до Великого князівства Литовського.

У 1356 р. король Казимир III Великий надав Львову привілей про магдебурзьке право [37, с. 27–31]. Завдяки цьому місто вивільнено з-під влади каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних та інших службовців. Мешканці були підзвітні перед війтом. Війт, своєю чергою, відповідав перед королем або старостою, якого той призначав. Магдебурзьке право поширювалося на всіх мешканців міста: вірмен, русинів, євреїв, татар та сарацинів. Для поліпшення матеріального стану міста йому надано 70 франконських ланів у лісах, виноградниках, ланах і пасовиськах [55, с. 41].

Одним із наступних привілеїв Казимира Великого 1368 р. територію міста розширено до 100 ланів [37, с. 33–36]. Львову було надано магдебурзько-бреславське право 1261 і 1295 р., що охоплювало й магдебурзьке міське та магдебурзько-бреславське систематизоване лавниче право. Низку важливих привілеїв упродовж 1372, 1373 і 1378 р. надав місту князь Владислав Опольський, який діяв від імені угорського короля Людовика, – вони стосувалися права торгівлі та вибору війта [37, с. 34–42]. Угорський король Людовик 1379 і 1380 р. надав Львову “право складу” стосовно товарів, котрі перевозили на схід відомим торговельним шляхом з Німеччини через Краків, Львів до італійських (генуезьких) колоній у Криму [48, с. 88–89].

Після Львова король Казимир III Великий надав магдебурзьке право ще низці міст і сіл Галичини, що увійшли до складу Руського Королівства (таку назву носили західноукраїнські землі до 1434 року у складі Польського королівства). Крім того,

сюди можна додати поселення Лемківщини, Підляшшя й інших українських етнічних територій, розміщених за межами зазначених польських воєводств і князівств. Наприклад, на Холмщині 1343 р. новомарктське (шредське) право одержало с. Мислиниці: “Безперервно робимо згідно з тевтонським шредським правом...” а 1354 р. – с. Хмельовець [37, с. 25]. Р. Кайндль писав, що цей привілей міг стосуватися м. Холма біля Мислиниць, оскільки останні отримали магдебурзьке право ще 1325 р. Магдебурзьке право на Холмщині повторно надано ще низці населених пунктів. Так, 1348 р. його отримало с. Сторожа, 1351 – Ніданова Воля, 1360 – Любінь тощо [31, с. 26].

На Лемківщині локація на основі магдебурзького права відбулася наприкінці XIII – початку XIV ст. У 1320 р. магдебурзьке право отримало с. Чихорчин, 1323 – Сромовче, 1327 – Довгополе та Кравчів, 1330 – Кам’яниця, 1335 – Дембно, 1336 – Тульманова, 1338 – Шафляри, 1353 – Ліманова та ін.] Низка сіл Лемківщини одержали також новомарктське (шредське) право. Зокрема 1326 р. – Липниця Мурована, 1330 р. – Соболів, 1324 р. – Вовковисько, 1373 р. – Ясінна. Казимир III Великий 1348 р. надав магдебурзьке право м. Кросно (Республіка Польща) [49, с. 70], а 1420 р. новий привілей Владислава Ягайла повторно надав місту, не узгоджуючи його з попереднім. Наступним став привілей, за яким відбулася локація м. Ряшева (Жешув, Республіка Польща) 1354 р. [37, с. 83]. Ряшів, як й решта міст Галичини, міг отримати магдебурзьке право ще у період Галицько-Волинської держави, за правління князів Андрія і Лева II.

У 1366 р. Казимир III Великий надав згаданому м. Сяноку магдебурзьке право, в якому немає жодних згадок про привілей 1339 р. Юрія II Тройденевича. У 1368 р. відбулася локація м. Тучина біля Ряшева та м. Судової Вишні. Привілей Судової Вишні підтвердив король Казимир IV Ягеллончик 1484 р.

До 1370 р. Казимир III Великий надав магдебурзьке право м. Коломії та с. Винничкам. У 1424 р. король Владислав Ягайло своїм привілеєм підтвердив “міщанам Коломії їхнє тевтонське магдебурзьке право”. Виннички, або Малі Винники належали Львову. У 1378 р. підтверджено привілей Казимира III Великого

про надання йому магдебурзького права та передання львівському міщанинові Георгові Штекеру [22, с. 125].

Зі смертю Казимира III Великого завершився своєрідний перший етап локації українських міст і сіл за магдебурзьким правом у складі Польщі. Польські дослідники описують Казимира III як особу, що принесла для українських міст культуру та європейське міське самоврядування, з чим можна радикально не погодитись, оскільки розвиток міського права і його поширення на українській землі був загальноєвропейським процесом, а Казимир III Великий лише надав йому спрямування. Поширення магдебурзького права на українських землях було пов'язане зі загальноєвропейськими тенденціями розвитку міст та заселенням німецьких колоністів, які з'явилися на території Галицько-Волинської держави значно раніше від Казимира III Великого. Навпаки, його дії були скеровані на обмеження права українського населення у сфері місцевого самоврядування, що практикували також його наступники, спричинивши багатовікову боротьбу українських міщан за свої національні, політичні, релігійні та соціальні права. Більшість документальних свідчень про самоврядування українських міст у період Галицько-Волинської держави й інші письмові матеріали свідомо знищували представники влади тогочасної Польської держави.

Політику Казимира III Великого продовжив князь Владислав Опольський, який 1377 р. надав магдебурзьке право м. Белзу, (1508 р. польський король Сигізмунд I Старий видав йому новий привілей). Цього ж року магдебурзьке право прийняло м. Краснік на Холмщині та Радимно біля Ярослава. У 1431 р. король Владислав Ягайло підтвердив магдебурзьке право для Радимна і надав йому статус міста. [7]

У 1380 р. шляхтич Ян Ржецовський видав привілей щодо організації на основі німецького права с. Ловітна. До 1434 р. із 25 сіл, якими володіла родина Ржецовських, 11 здійснювало самоуправління на основі німецького (магдебурзького) права (Вільхова, Красне, Стразова, Рудна та ін) [33, с. 36]. У період існування Галицько-Волинської держави магдебурзьке право 1323 р. отримало м. Ярослав. Цих поглядів дотримується польський дослідник К. Готфрід. Ярослав

(нині Республіка Польща) отримав магдебурзьке право 1375 р.: “Наше збудоване заново згідно з тевтонським магдебурзьким правом”. У запитуваному документі йдеться про повторне надання без зазначення дати первісного привілею [33, с. 89].

У привілеї князя Владислава Опольський 1375 р., який надав Ярославу магдебурзьке право, містяться згадки про наявність у місті самоврядування на основі магдебурзького права. У документах 1351 і 1370 р. згадувався війт Ярослав Міхно. Усе це дає підстави стверджувати, що привілей Владислава Опольського був повторним локаційним привілеєм.

Політику локацій українських міст на підставі магдебурзького права продовжив король Владислав Ягайло, який після підписання польсько-литовської Кревської унії у 1385 р. та одруження з Ядвігою став главою об'єднаної держави і засновником нової королівської династії Ягеллонів. У 1386 р. львівський міщанин німецького походження Зоммерштайн провів локацію львівського приміського села, що отримало назву Замарстинів (сьогодні – це одна з найдавніших вулиць Львова). Після цього магдебурзьке право отримав 1389 р. центр колишнього Теремовлянського князівства м. Теремовля за зразком Львова. Цього ж року король Владислав Ягайло надав м. Городку магдебурзьке право, продавши війтівство Ніколасу Ульріху за 30 марок і подарувавши солтиство у с. Кам'янобродах біля Городка. До 1389 р. належить привілей короля Ягайла про надання місту Перемишлю (тепер Республіка Польща) магдебурзького права на зразок Львова “Переводимо на німецьке право, що називається магдебурзьким, яким користується наше місто Львів, інакше Лемберг” [31, с. 92].

Під час надання Перемишлю магдебурзького права не згадується про самоврядування за магдебурзьким правом у період Галицько-Волинської держави, що зазначали українські, польські й німецькі дослідники. Крім того, у Перемишлі діяла одна з найбільших німецьких міських громад Галичини. Магдебурзьке право Перемишля підтвердили інші польські королі у 1439, 1458 та 1497 р.

На думку польської дослідниці Елізабет Дубек, Перемишль міг отримати магдебурзьке право на підставі грамоти князя Лева II Юрійовича у період між 1317 і 1323 р. [33, с. 32–33]. Натомість А. Янечек зазначає, що цю грамоту міг видати князь

Лев І Данилович у 1264–1301 рр.. На думку німецьких дослідників, Перемишль, водночас зі Львовом, у XIV–XV ст. був містом, де більшість населення (до 80%) становили німці. За привілеєм 1389 р. йому також надано 100 ланів і підтверджено існування посади вйта: “З цих ста ланів четверо вільних ланів Михаїлу, нашому вірному улюблено адвокату”

Перша локація с. Переворська (Пшеворська), що належало Янові Тарновському, відбулася 1388 р. Міське право Переворськ отримав 1393 р. на основі привілею короля Владислава Ягайла. Привілеєм 1394 р. Переворськ отримує магдебурзьке право на зразок м. Ярослава з належними Яну Тарновському селами, з-поміж яких – Павласьове, Ярославе, Мусіна, Змовська, Візовниці, Монастирець, Гашек, Острова, Дебова, Мирцина. Привілей 1394 р. короля Владислава Ягайла вважають генеральним: його отримувала шляхта і духовенство, яким належали села і міста на певній території [45, с. 120–121].

У 1390 р. Ягайло передав м. Погонич за військову службу воєводі Спиткові з Мельштина, який цього ж року надав місту магдебурзьке право та передав вйтівство вйтові Генріхові з Ланцута. За це Генріх мав заплатити 80 гривень грошей празьких, а також сплачувати 48 грошей з кожної гривні прибутку. Вйт мав отримувати прибуток з викорчуваних земель, ділянки під які передано місту, та з судових оплат. Щоб поліпшити майновий стан міста і збільшити кількість мешканців, їх звільняли від сплати податків упродовж 8 років, а також від податків протягом 8 років після викорчовування землі. У привілеї м. Погонич уперше названо Новим Самбором [33, с. 284].

За вирощування на викорчуваних землях зернових культур мешканців звільняли від податків на 14 років. Самбору надано ще низку привілеїв, які розширювали права міста за магдебурзьким правом і підтримували рішення попередніх володарів. Це, зокрема, привілеї Владислава Ягайла 1419 р., Яна Ольбрахта 1504 р., Сигізмунда I 1524 р., Сигізмунда II 1566 р., Сигізмунда III 1604 р., Владислава IV 1630 р., Яна II Казимира 1669 р., М. Вишневецького 1678 р., Яна III Собеського 1679 р. [40, с. 94–95].

У 1393 р. магдебурзьке право отримує м. Жидачів. У 1397 р. – м. Щирець, де 4 січня впроваджено посаду війта, а 1 жовтня привілеєм Владислава Ягайла скасовано руські (українські) й польські права та встановлено тевтонське магдебурзьке право [40, с. 125]. Привілеєм від 1 жовтня король Владислав Ягайло надав магдебурзьке право одночасно селам Жашків, Кротошин і Косціїв (Винники): “Передаємо розташовані у Львівській окрузі села ... з польського і руського права у тевтонське, назване магдебурзьким”. Ще одним привілеєм магдебурзьке право надано с. Ужковичам

У 1397 р. локаційний привілей надали м. Глинянам (тут ввели посаду війта, яку посів шляхтич Петро Щидель), а також Кролевомісту і Гребовцю [71, с. 267]. Кролевомісто локовано на місці села: “Дозволяємо розташування згідно з тевтонським магдебурзьким правом”.

Близько 1398 р. магдебурзьке право отримало від власників Яна та Шимона з Берестя м. Кривця. Наприкінці XIV – на початку XV ст. значно збільшується кількість сіл Галичини, котрі переходять на магдебурзьке право. Наприклад, 1418 р. його одержало с. Добрівляни біля Дрогобича, 1421 р. – Блажів, 1422 р. – Вуйковичі, 1423 р. – Вільшана “Для заснування згідно з тевтонським магдебурзьким правом.. у лісах і на ще невикорчованих пустищах” ,1424 р. – Нагуєвичі “Заново засноване згідно з магдебурзьким правом у лісах і на пустищах”, 1430 р. – Лукавиця, “Село засноване на річці Лукавиця... згідно з тевтонським магдебурзьким правом” Привілеєм короля Владислава Ягайла 1425 р. магдебурзьке право надано м. Краківцю та с. Гнійниціям, що були власністю Миколая і Стефана з Тарнави.

На початку XV ст. разом із містами, яким надано магдебурзьке право, збільшується кількість сіл на Холмщині, Підляшші. Владислав Ягайло 1400 р. привілеєм надав с. Рубилові на Холмщині статус міста і магдебурзьке право [40, с. 267].

У 1402 р. с. Пнікут, як власність деканату римо-католицької церкви у Перемишлі, отримало магдебурзьке право. Тут введено посаду солтиса. “Згідно з тевтонським правом, яке називається магдебурзьким, заснування і викорчовування пустирів для якомога більшої кількості поселень” . На землях, що належали Львову, львівський міщанин Петрус Цімерман 1404 р. одержав дозвіл заснувати с. Великі

Голоски за магдебурзьким правом, а 1405 р. – на магдебурзьке право переведено с. Годовицю.

У 1405 р. вперше простежуємо на львівській землі Руського королівства надання селам шредського (новомарктського) права. Його отримує с. Жидатичі, що підтверджено 1419 р. Зубра, як власність Львівської міської ради, 1408 р. отримала привілей на магдебурзьке право, підтверджений привілеями 1442, 1464, 1556 і 1607 р. Цього ж року відбулась локація сіл Черлян і Малковичів. Останнє отримало привілей на основі новомарктського права: “Переводимо з польського і руського права на тевтонське право, назване шредським”. Посаду солтиса або війта введено лише з 1463 р. На новомарктське право 1419 р. перейшло також с. Клекотів, а 1420 р. – с. Жуків біля Бережан [40, с. 140].

З-поміж міст, які отримали магдебурзьке право на початку XV ст., можна назвати Долину. У привілеї 1418 р. йшлося, що у місті припиняє діяти польське й українське право, а надається магдебурзьке. У 1525 р. король Сигізмунд I видав новий привілей місту на магдебурзьке право. Привілеєм 1422 р. відбулась локація Дрогобича і з'явилася посада війта, яку отримав Ян Межик з Дуброви, а 1460 р. цей привілей підтвердив король Казимир Ягеллончик У 1424 р. на магдебурзьке право перейшло м. Сокаль (за іншими даними – 1377 р.). [39, с. 71]. Одним з останніх привілеїв Владислава Ягайла став привілей 1431 р. про надання магдебурзького права Стрию “Проголошено нове заснування або розташування міста або містечка Стрий на річці Стрию згідно з німецьким магдебурзьким правом”.

Привілей мав повторний характер, оскільки, ймовірно, місто отримало магдебурзьке право ще 1396 р.

У 1433 р. король Владислав Ягайло надав магдебурзьке право с. Титовичам “Заснувати і заново спорудити нове село Титовичі ... у тевтонському праві, названому магдебурзьким”.

Упродовж 1345–1434 рр., періоду захоплення Галичини Польщею, правління польських королів Казимира Великого, Владислава Ягайла та князя Владислава Опольського, який діяв від імені угорського короля Людовика у перемишльській землі Руського воєводства, магдебурзьке право отримали 16 міст і 88 сіл, з них на

новозаселених землях – місто і 14 сіл. Найбільша кількість локацій (64) упродовж XIV – першої половини XV ст. відбулася за правління короля Владислава Ягайла . Із 104 населених пунктів перемишльської землі Руського воєводства, що володіли магдебурзьким правом, 17 були власністю королівського двору, 74 – шляхти, 3 – церкви. Власників 10 населених пунктів досі не визначено.

У 1436 р. магдебурзьке право прийняли м. Стара Сіль біля Самбора і м. Тлумач, де введено посаду вйта. У привілеї 1437 р. йдеться вперше про вйта у Галичі: “Миколай Старий, галицький адвокат”, а 1498 р. – про радників. У судових актах Перемишля 1471 і 1498 р. згадано про вйта з Мостиськ. Перший відомий привілей на магдебурзьке право Мостиськам видав король Олександр 1502 р. Р. Кайндль датує перші згадки про вйта з Мостиськ 1437 роком. Тоді ж уперше згадано про вйта у м. Крукеничі та с. Мікловичі, солтиса у с. Родатичах і привілеї про надання магдебурзького права селам, що належать Львову: Чишкам і Скнилову. Привілеєм 1441 р. король Владислав Варненчик надав магдебурзьке право м. Олеську й усім містам і селам цього округу [24, с. 593]. Такий привілей на українських землях траплявся лише у сяночській землі Руського воєводства. 1439 р. вперше сказано про вйта м. Тисмениці: “Йоган, адвокат з Тисмениці”, а 1448 р. Казимир Ягеллончик звільнив міщан від українського та польського права і встановив магдебурзьке. Новоутвореному м. Рогатину магдебурзьке право надано привілеєм воєводи Волчка Прислужича та введено посаду вйта. У цьому документі визначено межі міста розміром 120 франконських ланів . У 1448 р. король Казимир Ягеллончик надав магдебурзьке право м. Снятину, розташованому на кордоні з тогочасним Молдовським князівством [57, с. 744].

У 1469 р. магдебурзьке право одержало м. Бібрка. У привілеї зазначено, що тут скасовується руське (українське) та польське право і встановлюється тевтонське (магдебурзьке). Про радників Бібрки згадують ще 1468 р.

Власник с. Камінки Струмілової Георг Струміло видав привілей на магдебурзьке право 1471 р. і надав йому статус міста. Щоправда, лише 1509 р. король Сигізмунд видав місту привілей. Львівський староста Станіслав із Ходча надав 1473 р. с. Комарно статус міста і магдебурзьке право. У 1456 р. Казимир Ягеллончик

видав локаційний привілей Яворову, хоча лише 1482 р. там почали функціонувати органи місцевого самоврядування за магдебурзьким правом. З 1498 р. з'являються перші згадки про радників у м. Гологорох біля Золочева.

У XVI ст. на Галичині магдебурзьке право одержало ще низка міст і сіл. Серед міст можна назвати Поморяни (1504), Підкамінь (1515), Чортків (1522) Бережани (1530), Золочів (1523), Тернопіль (1540), Яричів і Журавно (1563), Тарногород (1567), Сухостав (1553) та ін. У 1565 р. галицький староста Фірлевич надав право лендвійту Калуша збирати всі чинші (податки), що підтверджує існування у місті магдебурзького права. Наприкінці XVI ст. (1584) король Стефан Баторій надав його Бродам [57, с. 138–139].

На Холмщині, яка у складі Польського Королівства називалася холмською землею Руського воєводства, м. Холму магдебурзьке право надано 1382 р., що підтверджено у 1572 р., м. Томіславу – 1394 р., Савуну – 1537 р., Опалину – 1638 р. Локація м. Грубешова відбулася 1502 р., а Замостя – у 1580–1585 рр.

Упродовж XVI ст. магдебурзьке право отримали міста Орхова (1506), Новий Тарнов (1540), Меційове (1557). У перемишльській землі локаційні привілеї мали міста Гусалів (1525), Хирів (1528), Муровані Лашки (1565), Соколів (1569), Вишгород (1588). Приблизно у 60-х роках XVI ст. Станіслав Гербурт локував м. Добромиль. У львівській землі Руського воєводства впродовж XVI ст. магдебурзьке право отримали 40 міст: Підгороддя (1509), Підкамінь (1515), Монастирець (1530), Куропатинки (1531), Кухизів (1538), Козове (1539), Янів (1556), Коропець і Золочівка (1559), Романів і Монастир (1563), Миколаїв (1570), Милятин (1578), Белзець (1588), Підвисоке (1596). У Підгородді, Золочівці, Милятині та Романові локації не зреалізовано. У галицькій землі Руського воєводства впродовж XVI ст. магдебурзьке право отримали 67 міст: Красилів (1510), Чортків (1522), Зарваниця (1543), Бурштин (1550), Делятин (1554), Горожани (1559), Суходоли та Микуличі (1595) тощо. У Белзькому воєводстві, до якого увійшли землі Галицько-Волинської держави, впродовж цього часу магдебурзьке право отримали 15 міст, зокрема Угринів (1515), Гравда (1549), Великі Мости (1549), Немирів (1580), Дебно (1588), Цішанів (1590).

З-поміж інших міст Белзького воєводства у 1503 р. магдебурзьке право отримало м. Стремільче, 1509 р. – Добровір. У 1523 р. Любачеву та Потеличам надано повторні локаційні привілеї. Локаційний привілей на організацію міського самоврядування за магдебурзьким правом отримали також міста Вореч (1538), Троянів (1547), Олещиці (1576), Магерів (1591), Пляців (1614), Томашів (1621) Великі Осчі (1671) та ін.

На Поділлі, що частково входило до складу Польщі, магдебурзьке право одержали 47 міст. З-поміж них – Филіпківці (1505), Підкамінь і Підлипці (1510), Колодробка (1516), Коршипець (1525), Стара Синява (1543), Сидорів (1547), Уланів (1525), Шаргород (1579), Фельштин (1584), Новий Константинів (1600), Чорний Острів (1522) [57, с. 182–183].

Наприкінці XVI ст. на українських землях, що входили до складу Руського, Подільського та Белзького воєводств Польщі й одержали магдебурзьке право, з 287 міст 82 були власністю королівського двору, 13 – католицької церкви та 192 – шляхти. Серед міст Підляшшя кульменське (хелмінське) право отримали міста Тукоцин (1425), Ціхановиці (1429), Вегрів (1441), Норди (1488), Вазієво (1510), Клесчілі (1523) та ін. Магдебурзьке право – Белзьки (1430), Сураж (1440), Дригин (1468), Райгород (1568), Лозиця (1505), Бочки (1509), Кнучин (1568), Сімятичани (1542), Августів (1557), Соколів (1580), Нестерів (1620), Ясинівка (1692).

XVI ст. у Галичині значно збільшилася кількість сіл, які отримали магдебурзьке право. Зокрема 1565 р. відбулася локація понад 70 сіл і малих містечок за магдебурзьким правом, зокрема Губищ, Ластівок, Бражниці, Ополі, Золоті, Підбужу, Либохори, Лукавиці, Мокрян, Опаки, Сприні, Свитника, Розлуча, Стоянова. Усі вони зараз розташовані на території Львівської області.

У 1603 р. король Сигізмунд III надав право великому коронному гетьманові С. Жолковському заснувати в своїх маєтках місто і назвати його власним іменем (Жовква), надавши йому магдебурзьке право. Відомості про радників і війта Жовкви існували вже з 1601 р. У 1605 р. відбулася локація м. Топорова біля Жовкви, а 1611 р. – Янова. Король Сигізмунд III 1615 р. надав його новоутвореному м. Сасіву біля Золочева. У 1663 р. король Ян Казимир видав локаційний привілей

м. Станіславу . Відомості про війта і радників Станіслава містяться з 1654 р. Король Ян III Собеський 1689 р. надав м. Зборову новий привілей на магдебурзьке право, замість втраченого у період польсько-турецької війни. В XVII–XVIII ст. у Галичині магдебурзьке право зазвичай отримували села, але у значно меншій кількості, порівняно з попередніми століттями. З-поміж міст у XVIII ст. його надано Бучачу. В привілеї йшлося про війта, бургомістрів, але не згадано про попередні привілеї міста. У 1753 р. магдебурзьке право отримало м. Язлівець, відоме великою вірменською колонією. Тому тут створено всі передумови існування магдебурзького права у значно раніший період [57, с. 182–183].

Упродовж XVII ст. магдебурзьке право отримали міста Крилів (1616), Лисянка (1622), Деражня (1614), Копайгород (1624), Сатанів (1640), Біла Церква (1615), Фастів (1601), Гостомель (1614), Овруч (1641), Олевськ (1641), Богуслав (1690). У 1600 р. відбулася локація міста Новокопачинська за магдебурзьким правом, що було власністю родини Острозьких, 1605 р. – Михайлополя, 1607 р. – Салинчева і Вербовиців, 1615 р. – Барека, 1619 р. – Каспировців, 1629 р. – Борщова, 1637 р. – Мінківців, 1640 р. – міста Піляки, 1641 р. – Сатанова, 1646 р. – Жванця Впродовж 1638–1640 рр. магдебурзьке право отримала Вінниця. На думку М. Балінського, це було повторне надання магдебурзького права . Незначна кількість міст Правобережної України одержали магдебурзьке право вже у XVIII ст. Серед них – Окопи (1700), Гайсин, Кубліч, Гданів (1744), Летнівці (1748), Мельниця (1767), Йо-зефгород (1766), Ласополь (1774).

На Лівобережній Україні магдебурзьке право стало поширюватися у середині XVI ст. Першим містом Лівобережжя, яке отримало магдебурзьке право, став Переяслав (1585) – на основі привілею короля Стефана Баторія [17, с. 388–389]. Привілей видано на ім'я власника Костянтина Острозького, де зазначено, що він на пустій місцевості в городищі Переяславі мав право будувати міста і села. Щорічно в місті можна було проводити двотижневі базари, 3 ярмарки. Поселенці мали додаткові пільги впродовж 30 років, що було найбільшим терміном, який траплявся на українських землях. Привілей надавали для поліпшення економічного стану міста та розбудови фортеці у боротьбі з татарськими нападами.

У 1620 р. магдебурзьке право одержало м. Стародуб (тепер Російська Федерація), 1623 р. – Чернігів, 1627 р. – Ніжин, а 1666 р. – Погар. Полтава отримала привілей у 1752 р. від останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, а Новгород-Сіверський – 1758 р. [2] Окремі дослідники вважають, що привілей для Полтави 1752 р. був повторним. Магдебурзьке право мали й інші привілейовані міста Лівобережної України – Почеп, Остер, Млин, Козелець та ін. [17, с. 391–402]

У 1754 р. королівський привілей підтвердив магдебурзьке право містам Заславу та Слауті, втрачене внаслідок захоплення їх козаками [17, с. 278]. Гориньгород одержав новий привілей на магдебурзьке право аж 1777 р., Свинюхи – 1778 р., а Почаїв – 1790 р. [17, с. 278]

Поширення магдебурзького права у Центрально-Східній Європі пов'язують із кількома факторами. Зокрема це спільні риси у розвитку міст на даних територіях та швидкість розвитку нових торгівельно-ремісницьких центрів. Правителі держав Центрально-Східної Європи сприяли наданню містам магдебурзького права, яке підвищувало їх соціально-економічний статус та збільшувало доходи державної казни.

3.2. Самоврядування за магдебурьським правом у містах Гетьманщини

Правовий статус міст Лівобережної України, що входили до складу Гетьманщини й були наділені магдебурзьким правом, визначали Березневі статті 1654 р., в яких зазначено: “И мы, великий государь... велели им быть под нашего царского величества высокою рукою по прежним правам и привилегиям, каковы им даны от королей польских и Великих князей литовских, и тех их прав и вольностей нарушивать ничем не велели, и судилося им от своих старших по своим прежним правах” [1, с. 568] За правління гетьмана Івана Брюховецького, згідно зі ст. 10 Московських статей 1665 р., гетьман за царським указом відібрав у міщан привілеї на магдебурзьке право, надані Великими литовськими князями і польськими королями Києву, Переяславу, Ніжину, Каневу, Чернігову, Почепу, Гадячу, Стародубу, Козельцю й Острогу, і передав їх до Малоросійського приказу. Згодом цим містам надано жалувані царські грамоти, якими підтверджено магдебурзьке право [23, с. 111]. Крім того, як уже зазначалось, 1752 р. останній український

гетьман Кирило Розумовський своїм універсалом надав магдебурзьке право Полтаві, а 1758 р. – Новгород-Сіверському, яке на основі чинних документів стало останнім українським містом Гетьманщини, що його отримало. Такі міста називали привілейованими, а міста Гетьманщини без магдебурзького права – ратушними. Цей поділ ще у XVIII ст. зробив правознавець А. Шафонський, який писав, що у привілейованих містах була магістратська управа зі самостійнішим характером. Із 137 міст та містечок Гетьманщини 1764 р. магдебурзьким правом володіли 11 [13, с. 36].

До привілейованих міст Гетьманщини, на думку Д. Багалія, належали Чернігів, Переяслав, Новгород-Сіверський, Стародуб, Ніжин, Погар, Млин, Остер, Козелець та Полтава [1, с. 417]. Окремі дослідники зараховують до них і Київ. Однак він мав особливий статус і лише впродовж короткого періоду (1762–1764) підпорядковувався українським гетьманам, в 1733–1737 рр. перебував у подвійному гетьманському підпорядкуванні, а згодом – під правлінням гетьманського уряду й урядового сенату. В. Романовський зазначав, що магдебурзьке право на території Гетьманщини у другій половині XVII ст. отримали понад 30 міст [13, с. 14]. Такий погляд В. Романовського частково підтверджують і праці українських правознавців XVIII ст., зокрема в “Екстракті Малоросійських прав” 1767 р. та “Екстракті із указів, інструкцій і установлень” 1786 р.

Українські гетьмани застосовували і підтримували магдебурзьке право в українських містах. Ще у роки національно-визвольної війни Б. Хмельницький видав відповідні універсали. Більшість із них стосувалася Києва, Чернігова, Козельця й інших українських міст. Насамперед привертає увагу універсал гетьмана Б. Хмельницького, виданий 8 листопада 1649 р., де наголошено, що полковники, сотники, отамани, козаки, чернігівські міщани мали дотримуватися законності та правопорядку на території Чернігова, йшлося також про затвердження на посаді чернігівського війта Івана Скиндера, обраного всіма мешканцями міста за магдебурзьким правом [8, с. 93–94]. Війта на підставі універсалу обирали й затверджували пожиттєво. До його юрисдикції належали не лише міщани, а й мешканці приміських сіл Слабини та Рудків. Б. Хмельницький передав

чернігівському війтові особливу владу над мешканцями міста і зазначених сіл, вважаючи його своїм намісником і двічі згадуючи про це в універсалі. Війтові передано у власність млини, а місту – доходи з переправи й озера. За порушення універсалу передбачено “строгу військову відповідальність” [8, с. 94].

Універсалом від 1 серпня 1650 р. гетьман Б. Хмельницький забороняв сотникам, отаманам утискати ніжинських міщан. Під карою смерті заборонено вчиняти незаконні дії щодо службовців ніжинського магістрату та мешканців міста, “уряд мейський зневажати і до шкоди убогих людей в Ніжині приводити” [8, с. 108]. Права ніжинських міщан перед незаконними діями козацької адміністрації захищав універсал Б. Хмельницького від 9 січня 1656 р. [8, с. 177–178].

Позитивне ставлення Б. Хмельницького до міського самоврядування на основі магдебурзького права засвідчують інші гетьманські універсали. Він звертався до московського царя для підтвердження прав і привілеїв, наданих Києву, Переяславу, Ніжину та іншим українським містам Великими литовськими князями і королями Речі Посполитої на основі магдебурзького права. Такі звернення українських гетьманів до московських царів на підтвердження їхніх привілеїв на магдебурзьке право царськими жалуваними грамотами мали негативні наслідки для української державності, оскільки міщани за захистом власних прав зверталися не до українських гетьманів, а до московських царів. У такий спосіб українські гетьмани дали змогу втручатися московській владі у внутрішні справи України, сприяли виникненню конфліктів між міщанами та козацькою адміністрацією. Цю ситуацію вміло використала російська влада, яка спочатку ліквідувала автономний статус України, а згодом – і магдебурзьке право. Вплив московського уряду на українські міста відчутний вже у п. 4 Переяславської угоди: “Во городахъ урядники изъ нашихъ людей чтобъ были обираны на то достойныя которые должны будутъ поддаными твоего царского величества исправляти или уряджати, и приходъ належачой въ правду въ казну твоего царского величества отдавати [2, с. 323–325].

Практика звернення українських міщан на підтвердження їхніх прав і привілеїв здебільшого стосувалася вступу на престол нового царя та підтвердження лояльності до московського уряду.

Ті ж положення відображено у нових Переяславських статтях Ю. Хмельницького 1659 р.: “Чтобъ во всех городахъ с войтовъ з бургомистровъ и з мищанъ норми и подводи иметь тем людянь, которые послани будут от великого Г-ря къ гетьману войска запорожского и царского величества и боярамъ и воеводамъ и к их приказным людянь..., а всякіми угодин, чемъ они владели по королевскимъ приволіямъ подрядъ сего владети по прежнему” [10, с. 121].

Згодом московський царизм поступового обмежив автономний устрій України, російський уряд дедалі більше втручався у діяльність міст [10, с. 272]. Прибутки від податків і зборів мали надходити до московської казни, а не до гетьманської скарбниці. Окремі гарантії прав міщан містились у п. 15 Глухівських статей Д. Многогрішного: “Прежь всего воеводы казакамъ у мыщанъ дочерей иметь за себя и домовъ и земель погулять не велели, а до того де взеснены такого обычая у нихъ не бывало, а бьютъ челомъ, чтобы сохраненны были при прежнихъ своихъ вольностяхъ” [10, с. 468]. У п. 19 Глухівських статей акцентовано на особливих правах міських урядів і праві вйта ухвалювати рішення, не погоджуючи їх із гетьманом, зазначено незалежність від полковників та гетьманів.

Угода гетьмана І. Брюховецького з московським царем спричинила перехід українського міщанства у фіскальну й політичну залежність від московського уряду, роз'єднання українського міщанства й козацтва [35, с. 8–9]. Після розірвання І. Брюховецьким договірних статей з Москвою царський уряд відмовився від збору податків з українських міст. Міста продовжували боротися за свої права самостійно і під час правління Д. Многогрішного майже не фігурують в українсько-московських угодах. Низку привілеїв на підтримку міст магдебурзького права Гетьманщини видав гетьман Іван Мазепа. Зокрема 1696 р. гетьман заборонив старшині та козакам втручатися у справи Ніжинського магістрату і записувати до складу козаків мешканців міста. Наголошувалося також на потребі встановити на ринках міста єдині міри і ваги [9, с. 205].

Магдебурзькому праву міст часто підпорядковувалися навколишні села. В універсалі Івана Мазепи від 11 січня 1698 р. Ніжинському магістрату подано

перелік сіл, що підлягали цьому магістратові, та визначено суми податків і зборів, сплачуваних на користь міської влади [9, с. 305–306].

Після обрання гетьмана існувала практика підтвердження магдебурзького права. Зокрема 21 липня 1668 р. новообраний гетьман Дем'ян Многогрішний підтвердив стародубським міщанам магдебурзьке право і дозволив місту розпоряджатися прибутками із 2 млинів [9, с. 478].

У вересні 1687 р. новообраний гетьман Іван Мазепа підтвердив магдебурзьке право для Чернігова [9, с. 55].

Статус міст Гетьманщини, які мали магдебурзьке право, регулювався збірниками М. Яскера, П. Щербича і Б. Гроїцького. Значна роль у врегулюванні правовідносин також належала рішенням магістратських судів і нормативним актам органів влади Гетьманщини.

Ще одним яскравим прикладом прагнень українських міщан захистити свої інтереси та гнучкої цілеспрямованої політики московського уряду щодо українських міст є Козелець, мешканці якого 1665 р. звернулися до московського царя для підтвердження їхніх привілеїв [11, с. 9–10]. Московський уряд, не бажаючи загострювати конфлікт із козацькою старшиною та відстоюючи власні інтереси, лише частково підтвердив давні привілеї міста: “Пожаловали права и привилеи и свободы и всякие добра” [11 с. 10].

Усі міста Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом, окрім Києва, який мав особливий статус, були містами так званого неповного магдебурзького права, де не існувало чіткого поділу між органами міського самоврядування, що виконували адміністративні й судові функції. Міста магдебурзького права Гетьманщини зберегли систему міського самоврядування, створеного ще в період Речі Посполитої.

Міста очолювали виборні війти, бургомістри і радники. Судові функції, як і в період Речі Посполитої, здійснювали лавники. Структурно магістрат формували 2 колегії – адміністративна, що виконувала адміністративно-поліцейські повноваження, і колегія лавників під керівництвом війта. Фактично засідання обох колегій відбувалося спільно під головуванням війта. Перелік міських службовців

міститься у главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”: “Во всякомъ упревиліованномъ магистрате состоятъ именно члены: войтъ, бурмистри, райци и лавники, и оные члены избиратись должны из мещанъ знатныхъ, постоянныхъ, совестныхъ, разсудныхъ, добронравныхъ (и где могут быть) ученыхъ, законнорожденныхъ, в правах искусныхъ, не молодшихъ от двадцати пяти, а не старшихъ от семидесяти леть, не излишне богатихъ, котории общество утесняютъ обыкли, и не весьма скудныхъ... но средних и не лакомыхъ, не лихваровъ, не прелюбодеевъ... во всем достойныхъ... время на собранни всехъ мещан, такотъ цеховыхъ людей и всего постольства вольными голосами”. В окремих містах, наприклад, у Стародубі, у виборах до органів міського самоврядування брали участь усі мешканці міста. Вплив старшинсько-козацької влади на права міст розпочався ще під час національно-визвольної війни, що засвідчує прохання переяславських міщан 5–14 квітня 1654 р. до московського царя підтвердити місту магдебурзьке право [59, с. 34].

Як підтверджують судові і магістратські книги Стародуба (1664–1673) та Ніжина (1657–1674), після національно-визвольної війни самоврядування на основі магдебурзького права зберігало високий рівень самостійності – представники козацької адміністрації брали участь у судах лише тоді, коли однією зі сторін судового розгляду був козак. Поступово полкові канцелярії, створені зазвичай у містах, що одержали магдебурзьке право, почали втручатися у діяльність органів міського самоврядування. Зокрема полковники втручалися у вибори війтів у містах. Такий випадок трапився у Стародубі, коли міщанин Андрієнко випросив у Генеральної військової канцелярії привілей на війтівство. Для вирішення цього конфлікту гетьман спрямував комісію, яка мала контролювати вибори нового війта. Війт у магістратських містах був найвищою особою, його обрання затверджував гетьман [59, с. 87]. В управлінні містом війту допомагали бургомістри і радники, що виконували його обов’язки у випадку відсутності. Кількість бургомістрів у кожному місті була різною.

За виконання повноважень війти отримували рангові землі й інші маєтки. Також їм виплачували 500 злотих щорічно, частину прибутків із міських зборів,

святкові подарунки від цехів і міського населення. Населення здійснювало ще й низку натуральних робіт на користь війта [42, с. 290].

Найчастіше працювали 3 або 5 бургомістрів. Їх вважали другою особою після війта в міському самоврядуванні, вони часто проводили розслідування для складання так званої інквізиції. В окремих випадках бургомістри супроводжували звинуваченого в суд. Оплату вони мали у різних містах неоднакову, зокрема у Ніжині “бургомистру сел ратушных посполитих людей от своего рабочего товару давали по 4 алтина и по четверти пашни – всего выходило по 40 рублей” [28, с. 72].

У травні 1664 р. гетьман І. Брюховецький видав універсал, за яким громади сіл Анисівки, Напорівки, Халявина, Великої Вісі та Красного зобов'язувалися виконувати повинності на користь Чернігівського магістрату [27, с. 323–324]. Цей універсал підтвердив згодом гетьман І. Самойлович універсалом, в якому згадано про нові села – Петрушки, Свинь, Киселівку, Березанку і Хмельницю, що мали належати Чернігівському магістрату [27, с. 644–645].

Важливу роль серед міських службовців відігравав писар. Він виконував такі ж функції, як і писарі Центральної та Західної України. Особливістю Гетьманщини стало обрання писаря. Його повноваження містились у Главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”: “Писара магистратского и ратушного должность в том именно состоит, чтьобь былъ онъ в своемъ звании тшаливъ, в правахъ и в сочинении писарскихъ дель искусен, всегда трезвый, в записивании и содержании дель верный, к взяткмъ не лакомъ, а в протчем всемъ тако поступаль бы, как в главе 7 о судовомъ писари показано”

Магдебурзьке право стало правовою основою для міщан, які відстоювали свої права перед козацькою адміністрацією у межах наданих привілеїв. У кожному з міст Гетьманщини, як уже згадувалося, воно мало особливості. На думку Ганни Швидько, магдебурзьке право сприяло безпосереднім зв'язкам українських міст із російським урядом [59, с. 38]. Ще раз нагадаємо: конфлікт між міщанами й органами влади Гетьманщини московський уряд використав для їхньої

дискредитації та скасування у майбутньому автономного устрою Гетьманщини, а після цього – магдебурзького права на території України.

Причиною конфліктів між магістратами міст магдебурзького права Гетьманщини й органами державної влади було бажання козацької адміністрації взяти під контроль діяльність магістратів, а також перехід козаків і міщан з одного стану в інший. Ця ситуація загострилася наприкінці XVII–XVIII ст., коли значна кількість міщан перейшла у статус козаків. Так, ніжинський магістрат просив Генеральну військову канцелярію заборонити міщанам записуватись у козаки, що призводило до зменшення прибутків міста, оскільки козаки відмовлялися сплачувати податки та виконувати загальноміські повинності [59, с. 39–40]. Схожі ситуації виникали в усіх містах Гетьманщини з магдебурзьким правом. Це спричинило зменшення прибутків міської казни, а загальноміські повинності виконували міщани, які залишились у міській юрисдикції. Міщани, що переходили до підпорядкування козацької старшини, продовжували займатися ремісницькою діяльністю. Вони опинилися у значно ліпшій ситуації, на відміну від ремісників, що були у складі ремісницьких цехів, оскільки не виконували міських повинностей та не підлягали статутам цехів, які вимагали від своїх членів здійснення визначених обов'язків. Універсал Івана Мазепи від 12 жовтня 1698 р. підтвердив міські права Чернігова та зобов'язав повернути ремісників, на прохання війта і бургомістрів, у підпорядкування магістратові. Гетьман також заборонив козацькій старшині втручатись у діяльність міської влади Чернігова [9, с. 226].

Такі скарги на козацьку старшину були характерні і в 1732 ніжинському війту П. Тарнавіт.

У 1692 р. переяславські міщани просили повернути під владу магістрату ковальський цех, цех теслярів, мельників та ін. Попри суперечності, що виникали між міщанами та козаками, вони часто виступали спільно проти козацької старшини та московських воєвод. Такий випадок трапився 1666 р., коли московський уряд спробував самостійно встановити нові податки і збори. Зокрема у Чернігові заможні міщани мали сплачувати 1 копу (50 копійок), а інші – половину копи. Торговці сплачували 93 рублі 12 алтин з “денги”, а ремісники – 23 рублі 7

алтин з “денги”. Міщани, які займалися землеробством, окрім грошей, сплачували податки також іншими товарами (продуктами), що становило 24 рублі 20 алтин з “денги”. Міська біднота мала платити 144 рублі та 5 алтинів щорічно [47, с. 181].

Окрім царських жалуваних грамот, схожі привілеї на магдебурзьке право надавали українські гетьмани, де деталізували розміри земельних ділянок та іншого майна, переданого на потреби міст. Зокрема у привілеї 1672 р. гетьмана Івана Самойловича, який підтвердив магдебурзьке право Чернігову, зазначено: “А хотячи за такое верное служение и радение от чесного своею милостью все права и привилеи от королей польских на добро, то ест село Петрушин, на озера месние... Так теж на войтовство Черниговское земле пашенное волок двадцат, до того сел три, одно Евин, другое Киселевка, третье Березанка, зо всеми принадлежностями, то ест с полями, сенажатыми и озерами” [10, с. 645]. Універсалом гетьмана Івана Мазепи від 1693 р. чернігівському війту передано половину прибутків з Яхимівського млина [9, с. 170].

У царській жалуваній грамоті м. Погару 1666 р. наголошено: “В Чаусах появ земли на погарское войтовство, бургомистровство и райцевство и которые заседают в магистрате 9 лоер” [59, с. 48]. В охоронному універсалі гетьмана І. Скоропадського, наданому мешканцям міста Погара, засуджувалися дії сотника С. Галецького щодо зловживання ним службовим станом та хабарництва. Про належність містам магдебурзького права сіл згадується в інших царських жалуваних грамотах і гетьманських універсалах, привілеях. Козацька старшина намагалася підпорядковувати села собі. Тому виникали конфлікти між магістратами та старшиною. Так, 1753 р., погарський магістрат скаржився до Генеральної військової канцелярії про те, що села Чауси і Яковлевичі, надані місту на основі магдебурзького права, перейшли у приватність Генерального хорунжого Ханенка та вдови погарського сотника Соболевського. Схожі випадки траплялися в інших містах магдебурзького права, де, на відміну від Правобережної України, значна кількість сіл під тиском гетьманської адміністрації переходила у підпорядкування приватних власників. Цю тенденцію можна спостерегти на прикладі стародубського магістрату, в підпорядкуванні якого на початку національно-виз-

вольної війни було 49 сіл, наприкінці XVII ст. – 36, 1730 р. – 18, а в 50-х роках XVIII ст. – лише 7 сіл [4, с. 15]. Ще одним джерелом конфліктів між магістратами та козацькою старшиною стало виробництво і продаж алкоголю, що становило значну частину доходів міської казни та козацької старшини.

Чернігівські міщани, наприклад, скаржилися, що полковники “використовують їх із підводами” для власних потреб, у місті ж “різні люди виробляють та продають алкогольні вироби і нічого не платять магістратові, а також проживають на міщанських землях”. Правове становище міщан та їх місце у соціальній структурі Гетьманщини відображають матеріали, що були зібрані на запит сенату 1749 року Генеральною військовою канцелярією у восьми полкових канцеляріях.

Важлива роль у підвищенні соціально-економічного стану міст магідебурзького права Гетьманщини належала ярмаркам. У Чернігові до середини XVIII ст. діяло 3 щорічні ярмарки, що тривали по 2 тижні. З другої половини століття їх кількість зросла ще на один [13, с. 98]. Універсали гетьманів та інші нормативні акти надавали містам право виготовляти та продавати алкоголь. Наприклад, в універсалі гетьмана І. Скоропадського для мешканців сіл, які належали Чернігівському магістрату, зазначалося: “Горелкою своєю шинкуючи, подуховную повинність отбрати, в яком отбирано абы нехто з старшини полку Черниговского, а особливо шафари, там подуховным збором заведующие. Пану войтове Черниговскому з Магистратом жадной не чинили перешкоди и трудности” [13, с. 95].

Важливе значення у функціонуванні міст Гетьманщини за магідебурзьким правом мала діяльність ремісницьких цехів. Їх правовий статус регулювали гетьманські та полковницькі універсали та грамоти, царські жалувані грамоти. Цехи намагалися взяти під контроль виробництво та продаж продукції не лише в містах, а й у навколишніх селах. Так, чернігівський кравецький цех отримав універсал 1689 р. від полковника Якова Лизогуба, де зазначалося, що він має володіти всіма своїми правами. Його владі підпорядковувались усі кравці міста та в радіусі 2 милі довкола нього. Кравці, що виходили з цеху та самостійно здійснювали діяльність, сплачували всі належні виплати, що входили до обов’язків членів цеху [59, с. 54]. В Стародужі в одному цеху були об’єднані шевці та кушніри.

Особливістю функціонування цехів у містах Лівобережної України, які володіли магдебурзьким правом, стала їх незамкнутість, що відрізняло їх від західноукраїнських міст. Ремісництвом займалися і козаки, що проживали у містах. До складу ковальського цеху Чернігова у 80-х роках XVIII ст. входили 8 майстрів, 13 підмайстрів і 20 учнів [13, с. 291–303]. У кравецькому цеху працювало 30 майстрів, 4 підмайстри та 32 учні. Чимало доходів чернігівські міщани отримували від виробництва алкогольних напоїв. У 80-х роках XVIII ст. у місті діяло 16 винокурень, що належали міщанам [13, с. 304].

Без дозволу цехмістрів заборонено займатися приватною фаховою діяльністю ремісникам із інших міст магдебурзького права. На відміну від українських міст магдебурзького права, які були у складі Речі Посполитої, на Гетьманщині не існувало чіткої регламентації діяльності цехів і введення до їхнього складу нових членів. Навпаки, вимагалось, щоб усі ремісники, які мешкали на території міста та його околиць, входили до складу цехів і підпорядковувались їх статуту. Чимало міських жителів торгували в своїх дворах, не маючи спеціальних приміщень чи продавали товари у своїх будинках. У Переяславі 1726 р. з 362 дворів ремісничими були 174. До ремісників, що незаписувалися до складу цеху, відносилися заможні козаки, або ремісники, що перебували під захистом козацької старшини.

У містах магдебурзького права Гетьманщини влада війтів, бургомістрів, радників і лавників поширювалася на міщан, селян, маючи цивільний характер [17, с. 417]. Магдебурзьке право не стосувалося козаків та їхніх органів влади. Рівень самоуправління міст Гетьманщини, що одержали магдебурзьке право, був різний і залежав від їх економічного розвитку. Найвищий мали Ніжин, Стародуб, Чернігів та Переяслав [17, с. 417–418]. Магістратські урядники привілейованих міст поділялись на 2 категорії – старших і молодших. Перших обирали мешканці, а другі були у їхньому підпорядкуванні. До старших належали війт, бургомістри, радники, лавники та писар, який мав особливе становище [17, с. 419]. Важливу роль відігравав “рочний” бургомістр, який був помічником війта. До молодших – комісар або межовчий, городничий і возний. Виборні службовці органів міського самоврядування підлягали таким самим високим вимогам, що існували в містах

Правобережної України та містах інших держав, які володіли магдебурзьким правом. Ці вимоги містились у книгах магдебурзького права, які використовували українські міста, а також згадувалися в кодифікаційних працях XVII–XIX ст. і приватних кодифікаціях на українських землях. Наприклад, глава 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ” повністю присвячена правовому регулюванню діяльності органів місцевого самоврядування [61, с. 452–460]. Вона ґрунтувалася на основі “*Porzadek...*” і “*Tytuly...*” Б. Гроїцького, хелмінському праві П. Кушевича та Саксонському зерцалі [61, с. 452–460]. Члени кодифікаційної комісії використали їх для складання “Прав, за якими судиться малоросійський народ”, оскільки їх зазвичай використовували на українських землях. Вибори керівників органів міського самоврядування відбувалися у визначений час за присутності всіх міщан, ремісників, мешканців, що входили до міської юрисдикції, та в послідовності, встановленій ще за перебування українських земель у складі Речі Посполитої [61, с. 452–454]. На вибори керівників органів міського самоврядування впливали полкові уряди. Порядок проведення виборів можна проаналізувати на прикладі Чернігова, де після смерті війта Федора Лопати гетьман Данило Апостол доручив чернігівському полковнику Михайлові Богданову організувати збори міщан для виборів нового війта. Вибори відбулися у ратуші за участі службовців із магістрату, ремісників і населення. Щоб обмежити вплив бургомістрів та виконувача обов’язків війта на результати виборів, їм запропоновано покинути приміщення ратуші. Війтом обрали бургомистра Йосифа Титовича, а результати підтвердили представники місцевих цехів, міські службовці та писар Степан Рисовський. Після цього війта відрекомендовано гетьману, який 1731 р. на прохання міщан видав відповідний універсал, де наголошувалося, що службовці чернігівського магістрату та мешканці міста мають підпорядковуватися війту й виконувати його розпорядження.

У 1719 р. після відставки війта у Стародубі відбулися вибори нового війта. Претендували на посаду бургомістр Г. Злотник і С. Доротинець. Перед початком виборів кандидати провели бенкети [4, с. 120]. Перемогу отримав Г. Злотник. Інша сторона не погодилась із цим та оскаржила результати у гетьманській резиденції.

Ухвалено рішення визначити переможця жеребкуванням, яке відбулося у магістраті за участі кандидатів та мешканців міста. Переможцем знову виявився Г. Злотник, тож тепер інша сторона погодила результат. Відтак видано відповідний гетьманський універсал [4, с. 121–122]. Наступні вибори вїйта після смерті Злотника 1722 р. також відбулися з втручанням гетьманської адміністрації. Перемогу отримав Я. Андрійович, якого підтримував стародубський полковник. Аналогічні випадки траплялися в інших містах Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом. Після обрання вїйта та інших міських службовців вони склали присягу [4, с. 124–125].

Повноваження керівників органів міського самоврядування, як уже згадувалося, визначено у збірниках магдебурзького права, а також у главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. На відміну від німецьких і польських джерел магдебурзького права, що передбачали діяльність 2 колегій – адміністративної (до її складу входили бургомістри та радники) та судової (за участі вїйта і лавників), “Права, за якими судиться малоросійський народ” мали особливості. Тут до повноважень вїйта належала і судова, і адміністративна влада. Вїйт – керівник та суддя міщан у всіх привілейованих та непривілейованих містах, він має право управляти містом, встановлювати порядок міського правління за згодою інших службовців і знатних міщан на користь усіх міських мешканців [59, с. 454–455]. У складі кодифікаційної комісії з підготовки “Прав, за якими судиться малоросійський народ” працювало кілька представників від міст магдебурзького права Гетьманщини, зокрема бургомістр Чернігова – Степан Рисовський. Так, у Чернігові існували 2 колегії радників на чолі з бургомістром та лава під керівництвом вїйта. До повноважень лави належав розгляд кримінальних і цивільних справ, а ради – адміністративних та важливих цивільних справ [32, с. 242]. Фактично у більшості українських міст Гетьманщини існувала одна колегія, до якої входили радники, бургомістри, вїйт і лавники.

3.3. Магдебурзьке право на українських землях Австрійської та Російської імперій

Місцеве самоврядування на українських землях було пов'язане з розвитком парламентаризму Австрійської та Російської імперій, до яких вони входили після трьох поділів Польщі в 1777, 1793 та 1795 роках.

Території, які відійшли до Австрії в 1772 році називалися Королівством Галичини і Лодомерії. Галичина поділялась на Східну (центр був у Львові), а також Західну (центр - Краків). Третього травня 1825 року Віденським конгресом було юридично закріплено загарбання Австрією Галичини.

Варто зазначити, що з кінця XVIII ст. в Галичині та Буковині була ліквідована польська правова система, але натомість на заміну була запроваджена австрійська. 13 червня 1775 року Патентом австрійською владою було скасовано інститут польських сеймиків і створено Галицький становий сейм. Галицький становий у Львові був представницьким органом різних соціальних верст галицького краю.

Що ж стосується функцій сейму, то він мав досить обмежені функції. 14 березня 1787 року до складу вже зазначеного сейму ввійшли депутати від Буковини, яка вже була підпорядкована галицькій адміністрації з 1786 року. За правління імператора Франца I фактично не було ані станової організації, ані сейму.

В 1786 році імператор Йосиф II видав декрет, яким скасував магдебурзьке право в Австрії. На заміну йому, створювались міські відділи та міські магістрати.

У 1817 році через два роки після Віденського конгресу знову була відновлена робота Галицького сейму. Варто зазначити, що як таким фактичним керівником краю був губернатор, який мав досить широкі повноваження і призначався австрійським імператором.

Однак, в 1848 році після демократичної революції у Європі на території Галичини було змінено політику, а саме політика германізації змінилась на політику колонізації. [44, с.142] Зрозуміло, що більшість населення Галичини були українцями, але не дивлячись на це, полякам надавалась прерогатива в різних сферах, зокрема політичній, економічній та духовній.

У середині XIX ст. в Австрії було здійснено ряд реформ, зокрема і реформу місцевого самоврядування, за допомогою якої було введено новий адміністративно-територіальний поділ. Отже, територія Галичини була поділена на 76 повітів, але

згодом їх кількість зросла і досягла у 1910 році 81 повіта. У Східній Галичині було 51 повіт, а у Західній – 30. Головними суб'єктами місцевого управління все ж таки залишались повіти, які безпосередньо очолювались старостами та начальниками повітів. Що ж стосується низових, іншими словами базових органів місцевої влади, то до них відносяться сільські і міські гміни. [73, с. 172]

Закони 1860-х років встановили право на самоврядування сіл, міст та містечок, а саме в 1862 році було прийнято загальнодержавний закон, який мав назву «Про місцеве самоуправління», згодом в 1866 році на його підставі було видано «Крайові громадські закони».

Співвідносно до цього закону були створені повітові громади, або іншими словами гміни, їх територіальні межі збігалися з межами повітів. Органами повітової громади можна зазначити повітову раду, яка є керівним органом, а також повітовий комітет, який являє собою виконавчий орган. Головою повітового комітету був звичайний староста, але свою посаду він обіймав лише після того як це затвердить імператор. Органи урядової адміністрації повністю здійснювали контроль над повітовими органами самоврядування.[54]

Досить тривалий час відбувався процес розвитку міського самоврядування на території Буковини, яка була в складі Австрії, а з 1787 року була округом Галичини аж до 1849 року, отримавши статус окремого краю зі своєю власною адміністрацією.

Крайовий статус Буковини в березні 1861 року було піднесено до рангу герцогства. Адміністративно-правові відносини базувались на принципах магдебурзького права, що узаконювало стан міського населення, як самостійну, окрему частину суспільного класу і визначало основні норми міського самоврядування.

Після австрійської окупації адміністративним центром Буковини стали Чернівці. Тут із жовтня 1781 р. функціонувало міське управління в складі міського судді, чотирьох радикалів, або іншими словами батьків міста, і писаря.

Перші вибори до Чернівецької міської ради (управління) відбулися 7 травня 1786 р. Незабаром Буковина стала 19-м округом Галичини, а Чернівці

перетворилися на головне окружне місто й отримали статут, яким було запроваджено автономію міської громади. Його зміст налічував 109 статей.

Управління Чернівцями здійснювала рада громади, яка була постановляючим і контролюючим органом, а що стосується магістрату, то він був адміністративним, виконавчим. Потім міська управа була реорганізована у магістрат з обмеженими правами.

Никифорак М. зазначає, що громадське самоврядування забезпечувало виконання урядових рішень і досить ефективно управління громадським життям без додаткового державного фінансування, сприяло підвищенню політичної культури населення [46, с. 332].

Що ж стосується Російської Імперії, то варто зазначити, що російські органи державного управління після приєднання України до Росії 1654 р. розпочали уніфікацію, тобто процес поширення царської влади, законів і розпоряджень, контрольних функцій і на Україну.

Вже за Петра I на початку XVIII ст. Україна стає об'єктом внутрішньої політики імперської Росії. Російська імперія (до її складу входило 85 % сучасних земель України) наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. зміцнилася як поліцейсько-бюрократична самодержавна система, остаточно ліквідувала рештки автономії управління в Україні, в тому числі українські форми місцевого самоврядування.

У 1764–1783 рр. було ліквідовано Гетьманщину й автономний устрій України, а з ним і магдебурзьке право в її містах. Українські землі ввійшли до складу новостворених намісництв: Київського, Харківського, Чернігівського та Новгород-Сіверського. Паралельно з намісництвами був поділ на губернії.

Створення модерної регульованої держави гарантувало цілісність імперії і об'єднувало б її різні стани. Суттєвим кроком на цьому шляху стало запровадження жалуваної грамоти містам 1785 р., для якої імператриця Катерина II використала відомі їй тексти магдебурзького права прибалтійських і українських міст, литовські статuti, пруським ремісничий статут і статuti шведських гільдій, а також проект

Сенату. Створювалася мережа органів міської влади із наміром конкретизувати джерела наповнення міських статків, поділивши їх на кілька категорій [58, с. 28].

Внаслідок реалізації жалуваної грамоти місто ставало структурованою територіально-адміністративною одиницею, всі жителі якого творили міську громаду з шістьма верствами людності. Кожна з цих строкатих груп: власники нерухомості, купці, імениті громадяни, цехові ремісники, іноземці та іногородні, поєднувалися спільними інтересами й формували міську владу. Для щоденної практичної роботи загальна дума обирала шестигласну думу. Інші міські жителі, купці, ремісники і міщани мали б створити власні станові органи – управи. Однак, найважливішим було те, що громада міста наділялася правом юридичної особи, а тому місто могло набувати спільну власність і отримувати від неї статки на користь усіх мешканців [58, с.29].

Отже, фактично за наказом Катерини II, було створено нові органи станового місцевого самоврядування – міські думи.

На час заснування намісництв припало створення судових органів для міст Київського, Брацлавського, Новгород-Сіверського, Харківського і Катеринославського губернських магістратів. Паралельно запроваджувалися городові магістрати, різниця між якими полягала у тому, що у губернських магістратах поєднувалися бюрократичні і виборні підходи: двоє суддів призначала держава, а шість засідателів обирали міщани, а в городових магістратах містяни обирали і суддів, і засідателів. У невеликих містах судові повноваження виконували ратуші у складі виборних бурмістра і двох засідателів. З допомогою такої організації міської влади Катерина II сподівалася вдосконалити державний апарат Російської імперії [28, с.29].

Мережа міських установ, які на думку Катерини II мали сприйматися як вдосконалення місцевого врядування, тільки почали запроваджуватися і ще рано було судити про їх ефективність як їх спіткала переоцінка її наступником Павлом I. Павло I вбачав реформи Катерини II недосконалими і прорахунки шукав у децентралізації, тому ліквідував губернські магістрати, а виборних посадовців було переведено у категорію державних службовців [28, с. 29].

Із запровадженням міського положення 1785 р. почали засновуватися думи. Крім Чернігова і Полтави вони розпочали діяльність у Ромнах 1789 р., Сумах – 1789 р., Конотопі – 1813 р., Кременчуці – 1823 р., Лебедині – 1835 р., Глинському – 1838 р., Глухові – 1850 р., Путивлі – 1861 р., співіснуючи з магістратами або ратушами [28, с.40].

Суттєве одержавлення міських органів здійснив Микола I, який 1831 р. зобов'язав губернаторів звертати таку ж увагу на магістрати та ратуші, контролюючи їх статки і видатки, як і на державні установи. Офіційно магдебурзьке право було скасоване царським наказом у 1831 р.

Становлення місцевого самоврядування в Росії пов'язують із земською та міською реформами Олександра II. У 1864 р. Положенням про губернські та повітові земські установи було запроваджено інститут земств [44, с. 130–131]. Спочатку вони вводились у південних лівобережних губерніях. У зв'язку з польським повстанням 1863 р., в якому брала участь і частина «хлопоманів», на Правобережній Україні інститут земств тривалий час не впроваджувався. Земську реформу тут проведено лише 1911 р.

Міське самоврядування в Російській імперії здійснювалося на підставі «Городового положення» від 16 червня 1870 р. В цьому положенні йшлося, про те що органами міського громадського управління є міські виборчі збори, міська дума й міська управа.[58]

Міські виборчі збори раз на чотири роки обирали гласних міської думи. Право голосу мав кожен мешканець міста за умови, що він був російським підданим, віком від 25 років, володів у місті нерухомим майном, не мав боргів із міських податків і зборів.

Міські виборчі збори обирали міську думу, а вона в свою чергу обирала міську управу в складі міського голови, членів міської управи й секретаря думи.

В результаті урядових застережень проведення міської реформи в Україні розтягнулося на 14 років. Як зазначає П. Гураль, що місцеве самоврядування – не мало можливості розвивати свої самоврядні функції і повноваження, перетворюючись на одну з ланок системи управління царської влади [27].

Незважаючи на те, що і в Австрії, і в Росії становлення системи місцевого самоврядування відбувалося під пильним контролем верховної влади, яка постійно щось зміцнювала в законодавчих актах або щось забороняла, затримувала чи відкидала, політична українська еліта в цьому процесі набувала політичного досвіду.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Місцеве самоврядування в Україні має давні традиції, пов'язані, насамперед, з розвитком магдебурзького права у містах і селах України. Тому ознайомлення учнівської молоді з особливостями запровадження і функціонування магдебурзького права в історичній ретроспективі є важливим і актуальним завданням шкільної історичної науки.

Нагадаємо, що магдебурзьке право виникло у XII ст. в німецькому місті Магдебург і діяло в більшості середньовічних міст Німеччини, а також в містах Центральної і Східної Європи. Тому, цілком логічним вважаємо розпочинати ознайомлення з системою правових норм, відомою як “магдебурзьке право”, в курсі шкільного курсу всесвітньої історії у 7 класі при вивченні розділу “Середньовічний світ Західної Європи” [67, С.54].

Синхронно, у 7 класі в рамках навчальної дисципліни “Історія України” доцільно вивчати особливості поширення і функціонування магдебурзького права в українських містах. Таким чином, в учнів сформується правильне уявлення, що українські середньовічні міста розвивалися як частина європейського культурно-правового простору.

Чинною навчальною програмою з історії України для закладів загальної середньої освіти передбачено, що проблема міського самоврядування в Україні на засадах магдебурзького права розглядається у 7 класі при вивченні теми “Суспільне та господарське життя. Міста. Магдебурзьке право”. У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні повинні розуміти поняття “магдебурзьке право” і вміти визначати особливості господарського і культурного розвитку міст з магдебурзьким правом середини XIV-початок XVI ст. [71].

Оскільки процес надання й підтвердження магдебурзького права українським містам обіймає час від середини XIV до початку XIX ст., то відповідно, питання функціонування міст з магдебурзьким правом розглядаються

також в курсі історії України у 8 і 9 класах. Однак, окремих уроків у навчальній програмі для 8 і 9 класу, присвячених особливостям надання і функціонування самоврядування міст на основі магдебургії у XVI-XVIII ст. (8 клас) і у XIX ст. (9 клас) не передбачено. Водночас, ця тема в курсі історії України 7-9 класів є наскрізною, оскільки впродовж усього часу існування в українських землях магдебурзького права розвиток міст завжди був у полі зору владних інституцій.

Звернемо увагу на те, що у процесі навчання історії у школі варто дотримуватись компетентнісного, діяльнісного та особисто-орієнтованого підходів. Щоб реалізовувати компетентнісний підхід, учням необхідно давати завдання, які сприятимуть поглибленню загальних та історико-предметних компетентностей: хронологічної, інформаційної, мовленнєвої, логічної, аксіологічної [65, с. 54].

Аксіологічна компетентність передбачає вміння учнів виявляти тенденції і напрями історичного розвитку, формулювати власні оцінки і версії історичного процесу [65, с.31]. Формуванню таких вмінь сприятимуть завдання, розв'язання яких вимагає критичного мислення. Наприклад, пропонуємо учням підібрати аргументи для підтвердження думки Н.Яковенко про те, що запровадження магдебурзького права в українських містах стало “урбанізаційною революцією”. Для вирішення цього завдання можна використати метод “мозковий штурм”. Очікувані відповіді учнів: магдебурзьке право вилучало міську громаду з-під юрисдикції княжої і королівської і адміністрації, яку замінювали представники виборного самоврядування; міське населення було захищене від сваволі державців і магнатів, тому міста з магдебурзьким правом були привабливими для нових мешканців, відповідно, зростала кількість міського населення – міщан, які займалися ремісничою та торговою діяльністю; створювався сприятливий бізнесовий клімат для поступу всіх галузей міської економіки (торгівлі, ремесла, промислів, фінансів) і розвитку міста як соціального організму; внаслідок урбанізації, на теренах України в XIV-XV ст. значно зросла кількість нових міст. [60]

Формуванню аксіологічної і мовленнєвої компетентностей сприятимуть завдання дискусійного характеру. Дискусійне питання: наскільки необхідним було запровадження магдебурзького права в українських містах ? Мета: розвивати вміння оцінювати історичну подію, визначати її суть та неоднозначність проявів, визначати умови, за яких вона відбулась. Очікувані висновки учнів і аргументи для розв'язання дискусійного питання: 1) залучення до кращих європейських зразків права (головним здобутком магдебурзького права можна назвати вихід мешканців міста з-під юрисдикції королівської адміністрації і запровадження виборного самоврядування) [74, с.167]; 2) магдебурзьке право сприяло розвитку ремесла та торгівлі (міста поділялись на великокнязівські та приватновласницькі – залежно від того, на чийй землі вони стояли. Населення сплачувало податки, виконувало різні повинності. Держава також була зацікавлена в розвитку ремесел і торгівлі. З цією метою уряд видавав окремим містам грамоти на магдебурзьке право. Населення цих міст звільнялося від управління і суду королівських або князівських намісників. Управління містом переходило до виборного магістратура чолі з війтом, який призначався. Місто вносило до державної скарбниці податки [74, с.175]; 3) магдебурзьке право сприяло формуванню громадянського суспільства (поява магдебурзького права пов'язана з перебігом тогочасного державного процесу. Для міщан боротьба за надання їм магдебургії була способом здобуття певної автономії від держави та правового захисту від зазіхань феодалів, які вимагали від міст феодалських повинностей, податків та ін. Для центральної влади, яку уособлював литовський князь або ж польський король, дарування тому чи іншому місту магдебурзького права стало важливим чинником державного управління, що давало змогу збільшувати за рахунок міщан свою соціальну базу та здійснювати тиск на феодалську аристократію. Поширення магдебурзького права на українських землях сприяло формуванню нових рис ментальності місцевого населення. Йому стають притаманні демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання будувати суспільне життя на основі правових норм тощо. Отже, магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні громадянського суспільства [66, с.78-79].

Формуванню логічної і мовленнєвої компетентностей сприятимуть завдання на зразок: визначте негативні чинники запровадження магдебурзького права. Очікувані відповіді учнів: магдебурзьке право гальмувало і блокувало розвиток місцевих норм і традицій самоуправління; відбувалося посилення іноземної колонізації та обмеження прав українського населення; здійснювалася політика витіснення з органів самоврядування корінних жителів, місце яких зайняли поляки та німці; загострювалися проблеми в економічній сфері, де серйозними конкурентами українців стали вірмени та євреї. Тобто, негативні наслідки існування магдебурзького права полягають в тому, що українці частково втрачали суверенітет над власною територією, або чи, принаймні, відбувалося істотне обмеження такого суверенітету.

Просторова компетентність передбачає вміння учнів орієнтуватись в історичному просторі; користуючись картою, характеризувати історичний процес та його регіональні особливості [65, с.18]. Найпростіше типове завдання на формування просторової компетентності: знайти і показати міста, які користувались магдебурзьким правом. Цікавим і більш складним видається завдання: використавши легенду карти “Українські землі у другій половині XVI - першій половині XVII ст.” знайти і виписати міста, які отримали магдебурзьке право до XVI ст. і міста, які отримали магдебурзьке право у XVI- на початку XVII ст. На основі отриманої з карти інформації можна запропонувати учням дати відповідь на питання щодо кількості міст з правом магдебургії в межах Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

З метою формування хронологічної компетентності можна використати гру “Хронологічна вікторина”, запропонувавши учням відповісти на питання щодо часу запровадження магдебурзького права в українських містах. Наприклад: першим на Лівобережній Україні магдебурзьке право отримало місто Переяслав, коли це сталося? (1585 р.). Для перевірки хронологічної компетентності доцільно використовувати хронологічні задачі, такі як: 1) Скільки років проіснувало магдебурзьке право м. Києва ? (340 років, 1494-1834); 2) Першим в Україні

магдебурзьке право отримало місто Сянок. Через скільки років атрибуту магдебурзького права отримав Львів? (17 років, 1339-1356).

Інформаційна компетентність передбачає вміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела; систематизувати історичну інформацію, складаючи таблиці, схеми. Л. Савенок рекомендує в процесі вивчення історії магдебурзького права використовувати на уроках комплекс джерел, уміщених передусім у хрестоматіях з історії держави і права України. Зокрема, “Витяг з грамоти польського короля Сигізмунда I, яка підтверджує місту Володимирі магдебурзьке право” (17 липня 1509 р.) допоможе учням отримати інформацію про основні складові магдебурзького права, що надавалися польськими королями українським містам, і мотиви, що спонукали володарів до такого кроку [70, с. 218-219]. Політику Б.Хмельницького щодо підтримки магдебурзького права і міського самоврядування в Гетьманщині засвідчують його універсали. Так, в універсалі від 8.11.1649 р. гетьман наказував козацькій старшині і рядовим козакам дотримуватися законності і правопорядку згідно норм магдебургії. Універсали Б.Хмельницького від 1650 і 1652 рр. забороняли чинити утиски міщанам Ніжина з боку козацької адміністрації. Гетьман звертався до московського царя щодо підтвердження прав і привілеїв українським містам [70, с. 108, 177].

Для роботи з джерелами можна запропонувати учням роботу в групах у вигляді дидактичної гри «Із глибини віків». Групам учнів на парти роздаються картки з текстом документів. Учні повинні проаналізувати документ і дати відповіді на поставлені вчителем запитання.

Компетентність учня, на думку відомої методистки О.Пометун, формується в діяльності, виявляється і перевіряється як здатність ефективно виконувати певну діяльність, а отже, вимагає запровадження у навчання діяльнісного підходу [72, с. 106].

Зауважимо, що діяльнісний підхід до навчання історії – це не сукупність окремих освітніх технологій чи методичних прийомів. Діяльнісний підхід – це

спрямованість навчання на розвиток ключових компетентностей та наскрізних умінь. Діяльнісний підхід вимагає застосування методів, які передбачають активну діяльність учнів [74, с.196].

Ефективними є методи інтерактивного навчання, суть якого полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної взаємодії учнів. Це взаємонавчання (групове, колективне, навчання у співпраці), де вчитель і учні є рівноцінними суб'єктами навчального процесу. Організація інтерактивного навчання передбачає спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють формуванню навичок і вмінь, створенню атмосфери співробітництва [72, с.111].

На уроці історії України у 7 класі можна провести театралізовану гру – мінівиставу. Зміст вистави: польський король Казимир III зачитує грамоту про надання магдебурзького права м.Львів [12, с.172]. Городяни (учні класу) задають королеві запитання щодо змісту нововведень, запропонованих королем, і пробують прогнозувати, які зміни відбудуться у місті разом із впровадженням магдебурзького права.

Продемонструвати свої навчальні досягнення у вивчення історії магдебурзького права допоможуть дидактичні ігри [64, с. 29]. Наприклад, пропонуємо провести гру “Правда-неправда”. Вчитель має сформувати групи з учнів, які готують по два запитання для іншої групи. Запитання повинні починатися зі слів “Чи правда, що...” з теми уроку, на якому вивчаємо проблему запровадження і функціонування в українських містах магдебурзького права. Головною умовою гри є те, що одне із запитань передбачає позитивну відповідь, а інше – заперечну. Наприклад: “Чи правда, що за магдебурзьким правом війт очолював раду? (Ні, неправда. Раду очолював бургомістр.). “Чи правда, що у Львові обирали трьох бургомістрів? (Так, правда. Один бургомістр був представником львівського королівського старости, другий – Ради, третій – від міської громади. Вони по черзі виконували свої обов’язки впродовж 1 місяця

щоквартально). Команди по чергово обмінюються запитаннями. Запитання і відповіді оцінюються 1-2 балами.

Для перевірки учнями понять і термінів з даної теми можна пропонувати учням дидактичну гру “Історична скарбниця”. Гра проводиться усно, участь у грі приймають всі учні класу. За бажанням, учасники гри по черзі дістають із скриньки-скарбниці аркуші з написаними на них поняттями, зачитують і відразу ж пояснюють: “магдебурзьке право”, “війт”, “магістрат”, “рада”, “лава”, “бургомістр”, “урбанізація”.

Реалізація особисто-орієнтованого підходу на уроках історії створює оптимальні умови для формування творчої особистості учня, активізації мислення дітей, створення умов до самовдосконалення, мотивації пізнавальної активності [74, с.196].

Особисто-орієнтований підхід доцільно втілювати за допомогою групових та індивідуальних форм організації навчання, які дають можливість кожному учневі продемонструвати свої здібності і навчальні досягнення в конкретних ситуаціях. Наприклад, можна провести квест. Сформувати групи учнів, визначити локації, сформулювати завдання для кожної локації для кожної групи. Наприклад, першою локацією може бути “Надання і поширення магдебурзького права”. Завдання до цієї локації можемо запропонувати такі: “Коли було надано магдебурзьке право Києву?”, “Хто надав магдебурзьке право Львову”, “Як називалися міста, які отримували неповне магдебурзьке право?” Коли відповідь буде правильною, група рухається до наступної локації “Функціонування магдебурзького права в українських містах”. На цій локації можна запропонувати учням роботу з історичними документами, вивчення яких дасть змогу відповісти на питання щодо особливостей магдебурзького права в тому чи іншому місті. Третя локація – “Наслідки запровадження магдебурзького права”. Завдання на цій локації можна сформулювати у вигляді проблемних запитань: “Чому для міщан було важливо отримати магдебурзьке право для свого міста? ”, “Як вплинуло магдебурзьке право на розвиток українськи міст?” Щоб сформулювати відповідь і підібрати аргументи на користь своїх висновків учням

можна запропонувати на окремих аркушах короткі інформативні повідомлення. Завдання учнів – вибрати правильні аргументи і дати лаконічну змістовну відповідь на проблемне питання.

В організації навчального процесу щодо викладання історії, основ правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році Міністерство освіти і науки України рекомендує дотримуватися принципу проблемно-хронологічної синхронізації зі всесвітньою, європейською історією, інтегральною частиною яких є історія України [71]. Тому цікавою формою організації освітнього процесу з вивчення особливостей поширення і функціонування магдебурзького права в українських містах, на нашу думку, може бути інтегрований урок (див. Додаток).

Отже, необхідною запорукою результативного вивчення учнями історії магдебурзького права є використання вчителем сучасного й відповідного темі методологічного інструментарію. Одна з головних цілей вивчення шкільного курсу історії – формування в учнів предметних компетентностей: хронологічної, просторової, інформаційної, мовленнєвої, логічної, аксіологічної. Сучасні освітні тенденції, упровадження Державного стандарту загальної середньої освіти потребують організації навчального процесу через особистісно зорієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи. Їх реалізацію забезпечують ехнології розвитку критичного мислення, проблемне навчання. Результатом навчання мають стати набуті учнями вміння та навички, досвід різних видів діяльності, знання, ціннісні орієнтири.

ВИСНОВКИ

Первинно міське право було звичаєвим правом, „законом батьків”, тобто вже створеними об’єктивними умовами, комплексом соціальних прав і обов’язків.

Усі добре закріплені та обґрунтовані приватні права були захищеними, оскільки були частиною об’єктивної правової структури. Проникнення у германське звичаєве право християнських постулатів посилювало ототожнення закону зі справедливістю.

Міське право було не тільки символом узвичаєного, справедливого. Воно стало також передумовою, причиною, результатом суспільних змін революційного характеру, символом нового, антифеодального суспільства. Піднесення міст як центрів економічної діяльності, формування стану купців та міщан сприяло розвитку соціальних інститутів, які, зрештою, зламали панування феодальної системи.

Отже, німецьке міське право розвивалося, збагачувалося за рахунок правил торгівлі та ремесла, відтак у руслі приватного торгівельного права. Первинно міське право, яке регулювало відносини між жителями міст – головних центрів торгівлі, було складовою ”права торговця” – ”*Lex mercatoria*”. Відтак міське право, в т. ч. мадебурзьке, відрізнялося від феодального права і канонічного права насамперед правом купців та ремісників, які творили стан міщан.

Тому основане на феодальному привілеї міське право того часу не можна вважати феодальним, позаяк феодально-суспільний порядок ґрунтувався на володінні землею, сільському господарстві, відносинах сюзеренітету-васалітету і незмінному порядку.

Слушно вважати, що на початок своєї історії міське право було правом спілки, мало договірний, комунітарний та світський характер, забезпечувало формальну рівність міських громадян, їхню взаємодопомогу та громадське врядування. Проте з часом міське право об’єктивно забезпечує формування самоврядної (муніципальної) влади, яка стає публічною, хоча і відрізняється від державної публічної влади істотними демократичними властивостями.

Самоврядування у містах здобуває властивості самоорганізованої публічної влади і самоздійснюваного управління.

Самоврядна влада трансформує міське право, надає йому ознак публічного права. Формами такого права вважають не тільки правові звичаї та правові договори, а й нормативно-правові акти (рішення органів самоврядування), доктрину (праці вчених-правознавців, які тлумачать міське право), судові прецеденти (право суддів). Ці форми стають писаними, що надавало їм особливого значення.

Розвиток міського права давав змогу конституюватися містам як окремим соціальним утворенням, міським громадам у характерному для західної правової цивілізації сенсі цього слова.

Визначальні риси міського права, у т. ч. магдебурзького, його відкритість і гнучкість сприяли його поширенню як просторово, так і ментально. Отже, міське право, у т. ч. магдебурзьке, є невід'ємною складовою європейської правової цивілізації, європейської правової культури.

Магдебурзьке право зародилось у місті Магдебурзі і його основою стало міське звичаєве право та привілей архієпископа Віхмана 1188 р. У Магдебурзі було сформовано модель міського самоврядування на чолі з бургомістром і радниками, що виконували адміністративні функції, та колегію шиффенів (лавників) під головуванням бурграфа (війта) та солтиса. Організацію міського самоврядування у місті Магдебурзі можна вважати класичним магдебурзьким правом, адже воно стало зразком для інших європейських міст, що здійснювали самоврядування на його основі.

Магдебурзьке право характеризується наявністю значної кількості різноманітних джерел та браком єдиного кодифікованого акту (кодексу міського права). Джерелами магдебурзького права були Саксонське Зерцало та його списки, магдебурзький вейхбільд, ортілі, вількери, правові роз'яснення, книги міського права, привілеї Галицько-Волинських державців, польських королів, Великих литовських князів, жалувані грамоти московських царів, універсали українських гетьманів та інших європейських володарів. До джерел магдебурзького права також

відносять сеймові конституції, праці європейських правознавців Б. Карпцова, М. Яскера, Я. Тухольчика, Я. Церазіна, П. Щербича, Б. Гроїцького та ін.

Магдебурзьке право сприяло одній з найефективніших рецепцій римського права в Україні через використання праць глосаторів і коментаторів римського права, кодифікації Юстиніана та праць античних авторів.

Магдебурзьке право було чинним на українських землях понад 500 років і впливало на формування в українців європейської правосвідомості та стало частиною української правосвідомості.

Магдебурзьке право слугувало становленню українського міщанства як суспільного стану, що давало змогу захищати інтереси міщан перед органами державної влади, магнатами та шляхтою.

Поширення магдебурзького права у Центрально-Східній Європі стало наслідком загальноєвропейського процесу розвитку міст, який європейські дослідники називають "міською революцією Європи".

Процес надання містам і селам магдебурзького права в історико-правовій та історичній літературі названо локацією. Він мав дві стадії: правову і просторову. Поширення магдебурзького права на українських землях розпочалося в період Галицько-Волинської держави та пов'язано з появою німецьких колоністів, що переселились на західноукраїнські землі на запрошення Галицько-Волинських володарів з метою розбудови міст після монголо-татарської навали. Надання магдебурзького права українським містам, що перебували у складі Великого Князівства Литовського, відбувалося без участі німецьких колоністів.

Майже всі українські міста, що перебували у складі Польського Королівства, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, володіли магдебурзьким правом. Магдебурзьким правом володіли також усі великі міста Гетьманщини. У середині XVII ст. міст, що володіли магдебурзьким правом, налічувало близько однієї тисячі.

Поширення магдебурзького права на схід Європи, у т. ч. на українські землі, є результатом як закономірних історичних та історико-правових процесів в Європі (урбанізація, розподіл праці, розвиток торгівлі, поширення християнства,

становлення європейського ринку, комунальна революція), так і суб'єктивного вияву волі міських громад до самоврядування, до прийняття, рецепції міського права, запозичення готових правових конструкцій інших міст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Опубліковані матеріали

1. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в 3-х томах / ред. П. Гудзенко. Москва : Академии наук СССР, 1953. 586 с.
2. Документи Богдана Хмельницького: 1648–1657 / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ : АН УРСР, 1961. 739 с.
3. Ипатьевская летопись Т.2. Полное собрание русских летописей / ред. А. Шахматова . 2-е изд. / Под ред. А. А. Шахматова. СПб, 1908. 638 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Pol_Sobr_Rus_let_t2_1908/e_dzherela_Pol_Sobr_Rus_let_t2_1908.pdf (дата звернення: 12.08.2022).
4. Лазаревский А. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. Київ, 1888. Т. 1 : Полк Стародубский. 521 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013518> (дата звернення: 24.06.2022).
5. Права, по которым судится Малороссийский народ : из 3-х кн. / под ред. А. Ф. Кистяковского. Киев: Унив. тип., 1879. 1085 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001647 (дата звернення: 10.09.2022).
6. Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / АН СССР, Институт государства и права; Ответственный редактор академик АН УССР В.М. Корецкий. Москва: Наука, 1985. 271 с. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIII/Sachsenspiegel/frameset/t3.htm> (дата звернення: 10.06.2022).
7. Стороженки: Фамильный архив. Київ : Типография товарищества Г. Л. Фронцкев, 1908. Т. 6. 712 с.

8. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упоряд. І. Крип'якевич. Київ, 1998. 383 с.
9. Універсали Івана Мазепи, (1687–1709). Універсали українських гетьманів: матеріали до укр. дипломатарію / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич. Київ, 2006. Т. 2. 799 с.
10. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича. Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упоряд. І. Бутич. Київ, 2004. 1086 с.
11. Хрестоматія з історії держави і права України / ред. А. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
12. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби : посібник / упоряд. Т. Гошко. Львів : Вид-во Укр. Католического Університету, 2011. 641 с.
13. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шафонским. В Чернигове, 1786 года : оцифр. вид. Київ : Изд. М. Судиненко, 2014.
URL: https://nibu.kyiv.ua/elfond/topogr_opis_chernigov_namestn_1786_200/topogr_opis_chernigov_namestn_1786_200.djvu (дата звернення: 13.08.2022).

II. Нормативно-правові документи

14. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. С. 380.
15. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням МОН 27.10.2016. 40 с.

III. Монографії і статті

16. Антонович В. Предисловие к I тому V части Архива Юго–Западной России. *Исследования о городах в юго–западной России*. Киев: Университетская типография, 1870. С. 1–90.

17. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні. *Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в.* 24-те вид. Львів, 1904. С. 387–442.
18. Боднарук Т. Західноруське право: дослідження і дослідники: (Київська історико–юридична школа). Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Кор. НАН України, 2000. 158 с.
19. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. Т. 1: структура повсякденності: можливе і неможливе / пер. з франц. Г. Філіпчук. Київ, 1995. 543 с.
20. Василенко М. Матеріали до історії українського права : Зб. соціально–екон. від. ВУАН. 11-те вид. Київ : ВУАН, 1929. 336 с.
21. Василенко М. “Права, по которым судится малороссийский народ” як джерело державного права України XVIII ст. Ювілейний збірник на пошану академіку М.С. Грушевському з нагоди його 60–річчя. Київ, 1928. С. 245–252.
22. Владимирський-Буданов М. Розвідки про міста і міщанство на українці-руси в XV–XVIII в. *Німецьке право в Польщі і в Литві.* Львів, 1903. С. 180.
23. Гамбург Л. Магістратські і ратушні суди у самоврядуванні міст України-Гетьманщини XVII–XVIII століть. *Право України.* 2000. № 4. С. 110–114.
24. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Київ : Наук. думка, 1994. 687 с.
25. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів : Афіша, 2002. 225 с.
26. Грушевський А. Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI: старина и борьба за старину : оцифр. вид. Київ : Нац. іст. б-ка України, 2017. 240 с.
[URL:https://nibu.kyiv.ua/elfond/grushevskij_goroda_kn"azhestva_litovskogo/grushevskij_goroda_kn"azhestva_litovskogo.pdf](https://nibu.kyiv.ua/elfond/grushevskij_goroda_kn) (дата звернення: 02.06.2022).

27. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні : монографія. Львів : ДУВС “Край”, 2008. 461 с.
28. Гураль П. Територіальні громади міст Гетьманщини та їх виконавчий апарат. *Вісник Львівського університету : Серія Юридична*. 2003. № 38. С. 68–76.
29. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посіб. для студентів іст. спец. ун-тів. Львів : ПАІС, 2007. 312 с.
30. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / ред. О. Шишка ; пер. з польської І. Сварник. Львів : Центр Європи, 2002. 602 с.
31. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Т. 1: 1256–1772. *Історія Львова : у 3 т.* / ред.: Я. Ісаєвич та ін. Львів, 2006. С. 296.
32. Історія української культури / ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 2000. 564 с.
33. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne. Toruń : UMK, 1990. 235 s.
34. Кіселичник В. Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія. Львів : ЛьвДУВС “Край”, 2008. 352 с.
35. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1926. Кн. 7-8. С. 309–357. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Klymenko_Pylyp/Misto_i_terytoriia_na_Ukraini_zh_Hetmanschyny_16541767_rr/ (дата звернення: 12.09.2022).
36. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження: монографія. Львів : ПАІС, 2008. 406 с.
37. Кобилецький М. Надання місту Львову магдебурзького права. *Вісник Львівського університету : Серія Юридична*. 2001. № 36. С. 60–64.

38. Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права. *Вісник Львівського університету : Серія Юридична*. 2006. № 42. С. 82–89.
39. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 2. С. 171–173.
40. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом. *Вісник Львівського університету : Серія Юридична*. 2003. № 37. С. 93–99.
41. Ковальський Н. Источники по социально–экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века : структура источниковой базы. Днепропетровск : ДГУ, 1982. 36с.
42. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. : монографія. Київ : Акад. наук УРСР, 1963. 338 с.
43. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20–х–40–х років XX століття / упоряд. В. Андрейцев. Київ : Прайм, 2000. 214 с.
44. Кульчицький В. Історія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
45. Лобода Ю. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) : монографія. Львів : Світ, 2009. 280 с.
46. Никифорак М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774- 1918 рр.) : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 384 с.
47. Переписана книга Чернігова 1666 р. *Сіверянський літопис*. 1997. № 3. С. 167–181.
48. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / упоряд. М. Капраль. Львів, 1998. 640 с.
49. Рабінович П. Сутність праворозуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3–7.

50. Резніков А. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис) : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 207 с.
51. Рогачевский А. Меч Роланда. правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. Санкт-Петербург : С.-Петербургс. университет, 1996. 155 с.
52. Тарановский Ф. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : историко-юридическое исследование. Варшава : Тип. Варш. учеб. округа, 1897. 203 с.
53. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 170 с.
54. Ткач А. “Суд і розправа” Ф. Чуйкевича – пам’ятник феодального права України XVIII ст. *Вісник Київського університету : Серія Економіки і права*. 1962. № 5. С. 122–127.
55. Толкачова Н. Середньовічне звичаєве міське право. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2002. № 48. С. 255.
56. Толочко П. Київська Русь : монографія. Київ : Абрис, 1996. 357 с.
57. Царьова Н. Привілей Волчка Прислужича на надання магдебурзького права ново заснованому місту Рогатину. *Рогатинська земля: історія та сучасність* : матеріали першої наук. конф., м. Рогатин, 24–25 берез. 1995 р. Львів, 1995. С. 287.
58. Шандра В. С. Від ліквідації залишків магдебурзького права до самоврядування за російським зразком (остання чверть XVII – початок 1860-х років) // Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні: (кінець XVIII – початок XX ст.) / відп. ред. О. П. Реєнт]. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 28–77.
59. Швидько А. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. Днепропетровск : ДГУ, 1984. 90 с.

60. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид. Київ : Критика, 2006. 586 с.
61. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судится малороссійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту. Мюнхен : *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, 1949. Т. CLIX. 211 с.
URL:<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2296/file.pdf> (дата звернення: 17.08.2022).

IV. Автореферати дисертацій

62. Кобилецький М. Магдебурзьке право і його застосування в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Львів, 2010. 40 с.
63. Тихомиров О. Юридична компаративістика : філософсько-методологічні засади. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2006. 408 с.

V. Підручники, посібники, методична література

64. Барнінець О. Використання ігор на уроках історії у 7-8 класах. Харків: Вид. група “Основа”, 2011.
65. Баханов К.О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу : посібник для вчителя. Харків : Основа , 2012 . 127 с.
66. Венцева Н. Дискусійні методи на уроках історії України 7–8 класи. Харків : «Основа», 2007. 128 с.
67. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, В. В. Островський, І. Л. Паршин, І. Я. Букавин. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.
68. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9->

klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

(дата звернення:

10.10.2022).

69. Історія України: підручник для 7 класу / В.О. Дрібниця, І.Я. Щупак, О.В. Бурлака, І.О. Піскарьова. Видавництво: Київ, УОВЦ «Оріон», 2020.
70. Савенок Л. А. Теоретичні та методичні аспекти вивчення історії магдебурзького права в середній школі. Таврійський вісник освіти. 2015. № 2(50). С. 218–219.
71. Методичні рекомендації щодо викладання історії, основ правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році. Додаток 9 до листа Міністерства освіти і наук України від 19.08.2022 р. №1/9530-22. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recome ndazii/2022/08/20/01/Dodatok.9- ne5.klas.predmety.intehr.kursy.hromadyan.ta.istorychn.osvit.haluzi.6-11.klas- predmety.osvitnoyi.haluzi-Suspilstvoznnavstvo.kursy.dukhovno- moral.spryamuv.20.08.2022.pdf> (дата звернення: 26.07.2022).
72. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 106-115. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/download/262/205> (дата звернення 11.10.2022).
73. Макарчук С. Писемні джерела з історії України : курс лекцій. Львів : Світ, 1999. 352 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2F Makarchuk_Stepan%2FPysemni_dzherela_z_istorii_Ukrainy.pdf (дата звернення 12.09.2022)
74. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Привілей польського короля Владислава IV про підтвердження привілею Сигізмунда III від 3 січня 1591 р. ремісникам м. Києва на звільнення від податків на торгівлю ремісничою продукцією. 20 січня 1634 р. Засвідчена копія.



URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php

ДОДАТОК Б

Привілей польського короля Яна Казимира про підтвердження статутів київських цехів, встановлених Київським магістратом від 18 лютого 1649 р. 18 лют. 1649 р. Оригінал.



URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php

ДОДАТОК В

Привілей польського короля Яна-Казимира про чотирирічне звільнення київських міщан, потерпілих під час пожежі 1651 р., від податків, мит, підводних повинностей та стацій. 1651. Оригінал.



URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php

ДОДАТОК Д

Грамота російського царя Олексія Михайловича про затвердження Данила Полоцького київським війтом. 20 лют. 1667 р. Оригінал.



URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php

ДОДАТОК Е

Універсал гетьмана Івана Мазепи про дозвіл Київському магістратові збирати побережний податок на ремонт ратуші. 25 квіт. 1705 р. Оригінал.



URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php

Універсал гетьмана Івана Скоропадського про заборону, згідно зі скаргою Київського магістрату, козакам Київської сотні шинкувати горілкою, оскільки ця торгівля є монополією магістрату. 28 березня 1709 р. Оригінал.



**План-конспект уроку для 7 класу на тему:
«Магдебурзьке право у XIV-XV ст.»**

Клас 7. Урок № 30. Дата 14.11.2022

Мета:

навчальна:

- пояснити учням причини і особливості запровадження магдебурзького права в українських містах / інформаційна
- ознайомити учнів з процесом формування і функціонування органів міського самоврядування у містах з магдебурзьким правом / інформаційна
- пояснити учням наслідки запровадження магдебурзького права для українських міст / логічна, інформаційна

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу з курсу “Всесвітня історія” (тема “ Середньовічні міста Західної Європи” / логічна
 - установити зв’язок між ступенем розвитку суспільства та формуванням міст / логічна, аксіологічна
 - розвиток навичок роботи з історичним джерелом (“Витяг з грамоти польського короля Сигізмунда I, яка підтверджує місту Володимирі магдебурзьке право” (17 липня 1509 р.) завдання- отримати інформацію про основні складові магдебурзького права, що надавалися польськими королями українським містам, і мотиви, що спонукали володарів до такого кроку / інформаційна, аксіологічна, логічна
 - продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта “Українські землі у другій половині XVI - першій половині XVII ст.”), гра «Знавець карти»/ просторова,
 - розвивати хронологічну компетентність (гра “Хронологічна вікторина”, розв’язування хронологічних задач / хронологічна, інформаційно-комунікаційна
 - розвивати вміння формулювати власні оцінки і версії історичного процесу (на основі опрацювання роздаткового матеріалу вчителя підібрати аргументи для підтвердження думки про те, що запровадження магдебурзького права в українських містах стало “урбанізаційною революцією”. Метод “мозковий штурм” /аксіологічна
 - розвивати критичне мислення на основі опрацювання роздаткового матеріалу вчителя (проблемне питання: наслідки запровадження магдебурзького права в українських містах) інформаційно-комунікаційна, логічна, мовленнєва
 - розвивати навички роботи в групі (дидактична гра “Правда-неправда” / інформаційна
- виховна:**
- створити умови для розуміння процесу формування людини нового типу — городянина / громадянська
 - формувати критичне мислення (на основі роздаткового матеріалу)/ логічна
 - виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах) / хронологічно-логічна, соціальна, мовленнєва
 - розвивати креативність (домашнє завдання - створення ментальної карти/ інформаційна
 - формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань «Мозковий штурм»/ мовленнєва
 - формувати інтерес до історії на основі історичних подій (квест) / громадянська, аксіологічна

Тип уроку: комбінований

Обладнання Історія України: підручник для 7 класу / В.О. Дрібниця, І.Я. Щупак, О.В. Бурлака, І.О. Піскарьова. Видавництво: Київ, УОВЦ «Оріон», 2020. с.

Атлас історії України. 7 клас, карта **“Українські землі у другій половині XVI - першій половині XVII ст.”**, роздатковий матеріал, презентація.

Основні терміни: магдебурзьке право, магістрат, лава, рада, вйт, бургомістр, лавники, райці.
Основні історичні постаті: Казимир III, Сигізмунд I.

План уроку

1. Соціальна структура суспільства в XIV–XV ст.
2. Зростання міст.
3. Магдебурзьке право.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Дидактична гра “Історична вікторина”	
3 хв	III. Мотиваційний етап	Робота з візуальними джерелами Розгляньте зображення. Що об’єднує їх? 	Метод «Мозковий штурм»	Інформаційна логічна,

		 -Як називався правовий статус середньовічних міст, суть якого можна розгледіти на даних ілюстраціях ? -Чому назва цих правових норм пов'язана з м. Магдебург? -Про запровадження магдебурзького права в українських містах ви дізнаєтесь сьогодні на уроці.		
IV. 2 хв.	Актуалізаційний етап	1. Які асоціації у вас викликає термін “магдебурзьке право”? 2. Пригадайте, коли магдебурзьке право з'явилося в німецьких містах (Мельник). 3. У складі яких держав у XIV–XV ст. перебували українські землі ? (Веретко) 	Метод “асоціативний куш” Робота з картою	<i>хронологічна, логічна</i> <i>просторова</i>
V. 20 хв.	Вивчення нового матеріалу	1. Соціальна структура суспільства в XIV–XV ст. Розповідь вчителя: Втративши політичну незалежність, українські землі з середини XIV ст. виявилися розділеними між сусідніми державами. Кожна з цих держав мала власний суспільно-політичний устрій і проводила щодо підкорених руських князівств свою політику. Спільним при цьому було те, що чужоземні володарі й уряди керувалися насамперед інтересами		<i>Інформаційна</i>

власного панівного стану. Відмінності в становищі українських земель полягали в неоднаковому адміністративно-територіальному устрої, поширенні різних правових норм і судочинства. Неоднаковими темпами розвивалися суспільні відносини. Існували особливості у формуванні основних соціальних верств.



Порівняйте (за відомостями з наданих учителем ресурсів) соціальний статус на теренах України в XIV–XV ст. представників різних станів.

2. Зростання міст
Розповідь вчителя:
У XIV–XV ст. став помітним процес урбанізації — зростання кількості міст і посилення їхньої ролі в економічному та культурному житті суспільства.
Поступово відроджувалися міста, спустошені під час монгольської навали, з'являлися нові.
У цей період українські міста зберігали феодально-аграрний характер.
Міщани займалися землеробством,

Робота з наочністю

Які верстви населення українських земель другої половини XIV — XV ст. були привілейованими, а які — ні? Чим відрізнялося їхнє становище? (Дмитрів).

Вправа
“Становий поділ українського суспільства у 14-15 ст.”
<https://learningapps.org/10065514>

Вправа
“мозковий штурм”

Які причини появи середньовічних міст? (Василів)

Встановіть зв'язок між ступенем

*Інформаційна
Логічна*

*Аксіологічна
інформаційна
логічна*

*Аксіологічна
Логічна*

	скотарством, промислами й частково ремеслом і торгівлею. При цьому вони перебували в залежності від магнатів і, подібно до селян, відбували повинності, сплачували оброк натурою, інколи грошима. Відродження міст пов'язане з розвитком торгівлі і ремесла, які поступово стають основними заняттями жителів міст. Міста перетворюються на осередки ремесла, промислів, торгівлі, культури, політичного життя. Найбільшим містом у XV ст. був Львів із населенням майже 10 тис, тоді як Київ - до 3 тис. жителів. Через Львів проходив єдиний для Європи торговельний шлях зі Сходом. У Львові було 14 цехів, що об'єднували 36 різних професій ремісників. Процвітали й інші міста, зокрема Кам'янець, Луцьк. 3. Магдебурзьке право.	розвитку суспільства та формуванням міст. Чому Львів бурхливо розвивався і був одним з найбільших міст ?	<i>Інформаційна Логічна</i>
	Причини запровадження магдебурзького права в Україні. Міста залежно від розташування — на державній чи приватній землі — поділялися на королівські (великокнязівські) й приватні.	Кому було вигідним запровадження магдебурзького права в українських містах? (Сенів)	<i>Логічна Інформаційна</i>
	Як і в інших європейських країнах, міщани прагнули позбутися залежності від своїх власників або державних урядовців і здобути самоврядування. Для міщан боротьба за надання їм магдебургії була способом здобуття певної автономії від держави та правового захисту від зазіхань феодалів, які вимагали від міст феодалських повинностей, податків та ін. Для центральної влади, яку уособлював литовський князь або ж польський король, дарування тому чи іншому місту магдебурзького права стало важливим чинником державного управління, що давало змогу збільшувати за рахунок міщан	Чому вихід мешканців міста з-під юрисдикції королівської адміністрації і запровадження виборного самоврядування можна назвати головним здобутком магдебурзького права? (Петрів)	<i>Аксіологічна Мовленнєва</i>

	свою соціальну базу та здійснювати тиск на феодалну аристократію. Дослідники налічують до 400 міст, містечок і сіл, яким протягом XIV — XVI ст. надано магдебурзьке право. Зокрема Коломия отримала привілей на магдебурзьке право у 1370 р., Судова Вишня — у 1375 р., Перемишль і Требовля — 1389 р., Самбір — у 1390 р., Дрогобич — у 1422 р., Стрий — у 1431 р., Галич — у 1437 р.	Робота з картою Використавши легенду карти, встановіть, які українські міста отримали магдебурзьке право до кінця XV ст.	<i>Просторова Хронологічна</i>
	“Грамота Казимира III про надання Львову магдебурзького права” (17 червня 1356 року) “Витяг з грамоти польського короля Сигізмунда I, яка підтверджує місту Володимирі магдебурзьке право” (17 липня 1509 р.) Суть магдебурзького права 1. Звільнення міста від управління і суду державних урядовців та феодалів. 2. Одержання права на створення органів самоуправління. 3. Регламентація діяльності купецьких об’єднань та цехів. 4. Регулювання питань торгівлі, опіки, спадкування. 5. Визначення покарання за злочини тощо.	Робота з історичним джерелом Дидактична гра “Із глибини віків” Які мотиви спонукали володарів надавати містам магдебурзьке право)? Проаналізуйте історичні документи і визначте ознаки магдебурзького права. Як ці права вплинули на розвиток міста? В чому суть магдебурзького права ?	<i>Аксіологічна Інформаційна Логічна</i>
	Організація міського самоврядування за магдебурзьким правом.	Зіставте зміст схеми «Система міського управління в містах із магдебурзьким правом» та	<i>Інформаційна Аксіологічна Логічна Мовленнєва</i>

		 “У внутрішніх відносинах міст позначилися чималі соціальні противенства. Провід майже всюди захопив так званий патриціят, міські багатирі, що не допускали у своє коло ані середнього міщанства, ані незможних передміщан... Так само були загострені релігійно-національні відносини. Статути магдебурзького права в багатьох містах зазначали, що міста мають служити виключно визнацям римської віри. Через те від участі в міських управах були виключені передусім українці, як визнаці православної віри. До винятків належав, зокрема, Кам'янець на Поділлі, де були три національні громади: українська, польська та вірменська. У малих містечках, де українське населення мало більшість, українці діставали лише одного-двох представників у раді й суді, а решту мали поляки.” (Іван Крип'якевич «Історія України») Наслідки поширення магдебурзького права: Попри суперечності, поширення магдебурзького права мало позитивне значення для розвитку українських міст. Воно сприяло економічному піднесенню міст, містобудуванню. Міста були осередками розвитку культури.	відомості українського історика Івана Крип'якевича про особливості магдебурзького права в українських містах. Зробіть висновок про: а) рівень демократичності міського самоуправління; б) національний склад населення українських міст.	
VI 7 хв	Систематизація знань	Локації для квесту: - Надання і поширення магдебурзького права - Функціонування магдебурзького права в українських містах - Наслідки запровадження магдебурзького права.	Квест	Логічна Аксіологічна Мовленнєва

VII 3 хв	Висновки			
VIII 1 хв	Домашнє завдання	Опрацювати § 31. Підготувати есе на тему: Середньовічне міське самоврядування на підставі магдебурзького права - початок становлення місцевого самоврядування в сучасному його розумінні”		<i>Логічна Громадянська</i>